"चला चला लवकर मध दाखवणारा ससाणा आला आहे.

ते समजताच त्या दोन्ही मुलांचे वडील व काही गांवकरी आपापल्या घरातून बाहेर पडले व त्या ससाण्याचा मागोवा घेत जाऊ लागले. तो पक्षी त्यानां खूप दूरवर घेऊन गेला. कोठेही थांबला नाही. त्यामुळे त्या मुलांचे वडील व दोन-चार लोकन त्याच्या पाठोपाठ बऱ्याच दूरपर्यंत गेले.

मध शोधणारा ससाणा शेवटी त्या दरीत उतरला. त्या दरीत जरी मधाचे पोळे असले तरी ते काढता येण्याची शक्यता नव्हती. त्या मुलाच्या वडीलांनी दरीत डोकावून पाहिले तेव्हां त्यानां तो पक्षी तर दिसलाच नाही परंतु एक अस्पष्ट माणूस मात्र दिसला. त्याचबरोबर त्याचा अस्पष्टसा आवाज सुद्धा ऐकू आला तो आवाज ऐकताच त्या मुलाचे वडिल जोरजोरात ओरडले– "अहो तो माझा धाकटा मुलगा आहे. बहुदा पाय घसरून दरीत पडला असावा.

त्यानंतर सर्वांनी मिळून त्याला एका दोरीच्या सहाय्याने वर काढले वर येताच धाकट्याने सारी कहाणी आपल्या वडिलांना सांगितली. ती ऐकून त्यांना खूप दुःख झाले व म्हणाले–"बाळा मी कधी मनातही आणले नव्हते की, तुझा मोठा भाऊ असे नीच कार्य करेल तुझा तर त्याने विश्वास-घात केला आहे. ह्या मध शोधणाऱ्या ससाण्याच्या कृपेने तू वांचलास नाहीतर तुझे काय हाल झाले असते देवजाणे.

बाकी सर्वलोक म्हणू लागले–"तुझ्या मोठ्या भावाला तर असा मारून झोडून वटणीवर आणावयास पाहिजे म्हणजे त्याची अक्कल ठिकाणावर येईल.

परंतु कशी काय जाणो ही गोष्ट मोठ्या भावाला समजली की, आपला धाकट भाऊ दरीतून वाचून बाहरे आला. मग काय धाकटा भाऊ व वडील घरी परत यायच्या आत तो घर सोडून निघून गेला त्यानंतर त्याचा कोठेही शोध लागला नाही.

पेंग्विनचे अंड

किंग पेंग्विन पक्षी आपल्या पायाच्या मधे असलेल्या पिशवीसारख्या भागांत फक्त एकच अंडे उबवू शकतो सर्वत्र जर —४०° से तपमान असले तरी तो अंडे उबविण्यासाठी +४०° से तपमान हा पक्षी स्वतःच्या शरिरापासुन तयार करू शकतो म्हणजे ह्याचा अर्थ हा पक्षी ८०° से तपमान उत्पन्न करू शकतो.

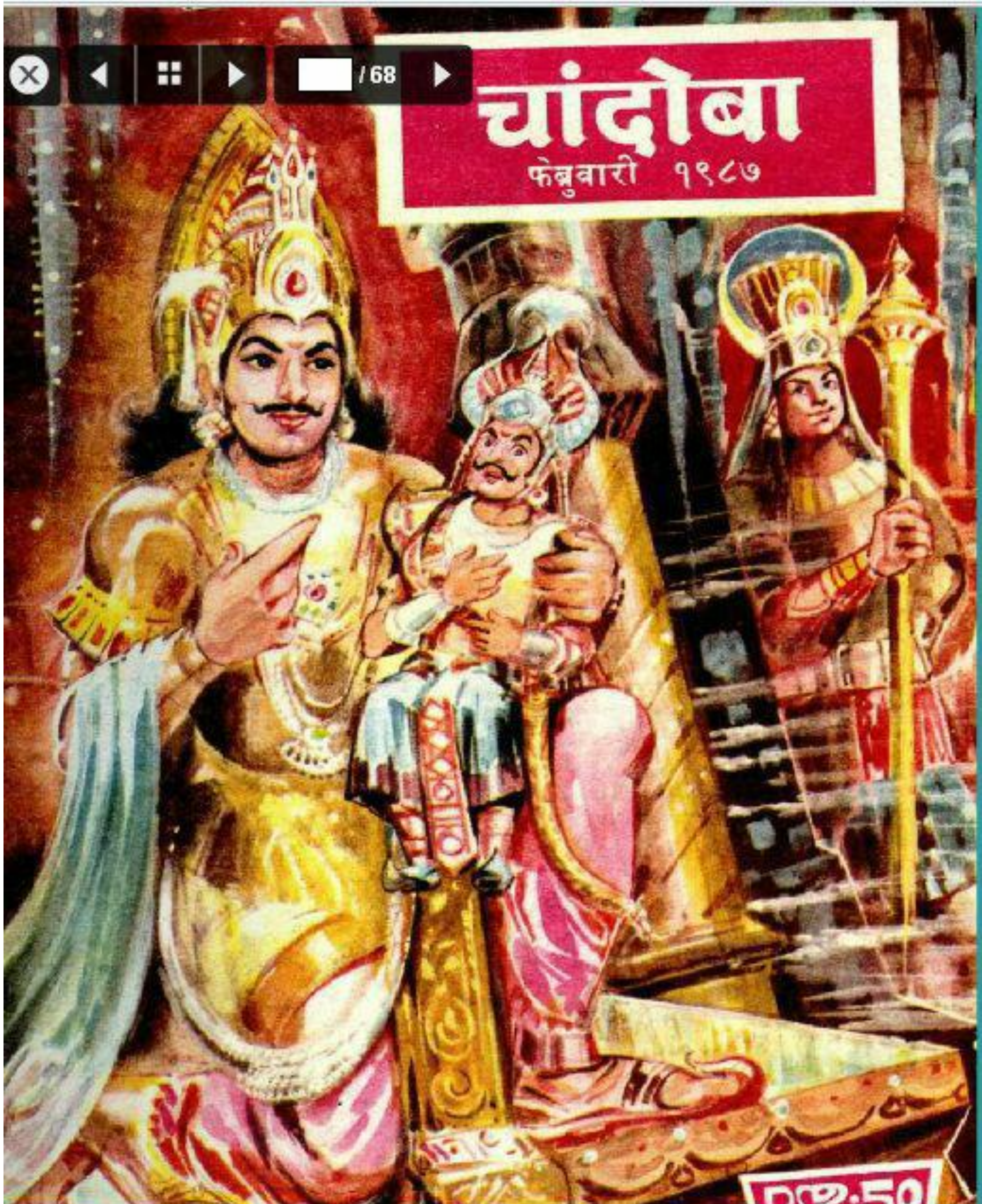
कल्पना

लोकांना वाटते की जर कां विंचू जाळयात अडकला तर तो स्वतःला चावून आत्महत्या करतो. परंतु ही गोष्ट खरी नाही. सर्व विषारी प्राण्यांप्रमाणे विंचवाचे विष सुद्धा त्याला काही एक प्रकारचे हानी-कारक नसते.

भूऱ्या अस्वलाचे खाणे

भूरे अस्वल आपल्या आहारासाठी जवळ-जवळ ७०% झाडेझुडपे ह्यावरच गुजराण करते. ह्या शाकाहारी अन्ना बरोबर ते छोटे छोटे किडे उंदीर, पक्षी, खारी, हरीणे, इ. प्राण्यांना पकडून

/68
चांदोबा
फेब्रुवारी १९८७

चांदोबा

संस्थापक : 'चक्रपाणी'
संचालक : नागिरेड्डी

ही म्हण तर प्रचलितच आहे. की, मूर्खाने गप्प रहाणे शहाणपणाचे असते. परंतु ही गोष्ट मूर्ख माणसास कधी समजत नाही. ह्यावर कधीच विश्वास बसत नाही की आपण गप्प राहू शकू. त्याकरीता बुद्धिमान विवेकशील माणसास सदा सावध राहिले पाहिजे ह्या गोष्टीची सत्यता आपल्याला "विचारवंत माणूस" ह्या कहाणी वरून समजेल.

अमर वाणी

दुर्जनेन समं सख्यं, प्रीतिं चापि न कारयेत् ।
उष्णो दहति चांगारः शीतः कृष्णायते करम् ॥

[दुर्जन माणसांच्या बरोबर मैत्री अगर सख्य करणें, नेहमी हानिकारक असते. जसा जळता कोळसा हात जाळतो. तशा प्रकारेच थंड कोळसाला हात लावला तरी तो हात घाण करतोच.]

वर्ष : ३६ | फेब्रुवारी १९८७ | अंक : ८

एक प्रत : २-५० :: वार्षिक वर्गणी : ३०-००

जोडीला नाही कुणीच शेजारी
चिंटू एकटाच असला घरी
एकट्याने काय खेळावा खेळ
जाणार कसा हो मजेत वेळ

इतक्यात चिंटूला आयडिया आली
एकोची स्केचपेन्स गोळा केली
घेई कागद चालवी हात
हत्ती, पोपट, फुले रंगवी खास

एको हिरवे, लाल नि पिवळे
एको गुलाबी जांभळे नि निळे
काळे तपकिरी अन् करडेही रंगाचा
एकोचा सेट असा संपूर्ण हवा

एको

चांदोबातील नवलाई

चाळीस वर्षे न झोपलेला माणूस

मानवाला जगण्यासाठी जशी आहाराची आवश्यकता असते तशीच झोपण्याची सुद्धा नितांत गरज असते. झोपेविना माणूस कधी जगू शकत नाही. परंतु क्युबा येथील रहाणारा टोमास इज्वियार्डे चाळीस वर्षे डोळयाच्या पापण्या न मिटता जिवंत राहिला. जागतीक संशोधनाच्या ऐतिहासीक गोष्टीमध्ये असा आश्चर्यकारक घटनेचा केव्हांही उल्लेख सांपडला नाही. असे क्युब चे प्रमुख मानसिक शास्त्रज्ञ डॉ. पेड्रोगार्बिया यांचे म्हणणे आहे.

दिर्घकालीन जगण्याचे रहस्य

ब्रिटनचे १०५ वर्षांचे वृद्ध गृहस्थ आपल्या दिर्घकाल जगण्याची तीन महत्वाची रहस्ये सांगतात. एक ते दारू पित नाहीत. धुम्रपान करीत नाहीत आणि सदान्कदा स्वतःला कोणत्यातरी कामात मनापासून गुंतून ठेवतात.

समजुतदार प्राणी

न्युयार्क मधील प्राणी संग्रहालयातील भूतपुर्व निर्देशक डॉ. तीडब्लेथर यांचा असा विचार आहे की, चिंपाझी ओरांग उटांग हत्ती, गोरिल्ला, कुत्रे, घोडा, सी लायन, अस्वले मांजरे इत्यादी प्राणी चांगल्या प्रकारे स्मरणशक्ति बरोबर ग्रहणशक्ति सुद्धा उत्तम प्रकारे ठेऊ शकतात.

जयंती

कोण्या एकावेळी राक्षसाचें गुरू शुक्राचार्य यांनी कैलास पर्वतावर भगवान शंकराची तपश्चर्या करण्यास आरंभ केला. तेव्हां देवदेवतांनी विचार केला की शुक्राचार्यांची तपश्चर्या जर सफल झाली तर आपला सर्वनाश होईल. तेव्हां कोणत्या ना कोणत्यातरी उपायाने त्यांच्या तपश्चर्येत विघ्न आणले पाहिजे. देवता इंद्राची अत्यंत सुंदर मुलगी जयंती हिच्याकडे आले व विनंती करीत म्हणाले–"आम्ही देवलोक तू आमचे कल्याण करावेस व आम्हांला तू मदत करावीस म्हणून विनंती करावयास आलो आहोत.

"कसली मदत ?" जयंतीने आश्चर्यवाटून विचारले.

"तू जर प्रथम वचन देशिल तरच आम्ही सांगू." देव म्हणाले.

"तुम्हां लोकांचे माझ्या मदतीने कल्याण होत असेल तर ह्यापेक्षा चांगली मी काय इच्छा करेन ? सांगा, तुमच्या साठी मी काय करावे ?" जयंतीने विचारले.

"कैलास पर्वतावर जाऊन तेथे तपश्चर्येत मग्न असलेल्या शुक्राचार्यांची सेवा करून त्यांच्या बरोबर तू लग्न करावेस." देव म्हणाले.

जयंतीने मनातून जाणले की, देव लोक आपल्याकडून शुक्राचार्यांची तपश्चर्या भंग करण्याच्या विचारात आहेत. परंतु कोणाचे वाईट व्हावे असे तिला वाटत नव्हते. म्हणून तिने वचन दिले. ते वचन मोडू नये यासाठी ती कैलास पर्वतावर मुनी कन्येच्या रूपाने पोहोचली व तिने अत्यन्त श्रद्धा व भक्तिने शुक्राचार्यांची सेवा केली. शुक्राचार्यांची तपश्चर्या संपली. त्यांनी शंकराकडून अनेक वर प्राप्त केले. जयंतीच्या सेवेवर प्रसन्न होऊन वर मागण्यास सांगितले. तिने म्हटले की, आपण माझ्या बरोबर विवाह करावा शुक्राचार्यांनी मोठ्या प्रसन्नतेने तिच्याबरोबर लग्न केले. जयंतीने शुक्राचार्यांच्या तपश्चर्येत विघ्न न आणता तिने देवांना जे वचन दिले होते त्याचे पाल केले.

धाकला संन्यासी

गोदावरी नदीच्या तीरावर शिवस्वामी नांवाचा एक संन्यासी एका लहानश्या झोपडींत रहात असे. तो दिवसांतून एकदांच भिक्षामागून आणे. ज्या लोकांची त्याच्यावर श्रद्धा होती त्यापैकी कोणी नां कोणी त्याला जेवायला घालीत असत. तेवढ्यावर तो समाधान मानून परत येई आणि आपला वेळ ईश्वर चिंतनांत घालवे.

त्या गांवाच्या पाटलाची त्या संन्याशावर फार श्रद्धा होती. त्याला वाटे आपण त्याची कांहींतरी सेवा करावी त्याचे भिक्षा मागण्याचे कष्ट कमी करावेत. एक दिवस तो त्या संन्याश्यांकडे गेला आणी म्हणाला–"महाराज! आपल्याला दररोज गांवात जाऊन भिक्षा मागावी लागते. ते मला बरे वाटत नाही. त्यापेक्षा मीच आपल्याला दररोज जेवण पाठवेन." पाटलाचे बोलणे ऐकून शिवस्वामी स्मित करून म्हणाला–"मी सबंध दिवसांत एकदाच जेवत असतो. आपल्या गावांतली लोकं मला जे प्रेमाने देतात. तेवढें मला पुरेसे होते आणि गावांत थोडे फिरल्याने त्यांची सुखदु:खे समजतात. त्यांच्याशी चार शब्द बोलले जातात. वर कपडे म्हणाल तर मला चार हाताचे एक धोतर आणि एक लहानसे उपरणे येवढें पुरं होतं वर्षभरासाठीं. तेही मला गांववाले प्रमानें देतात. मग कशाला आपण एवढे कष्ट घेता! त्यातून काहीं गरज भासलीच तर मी जरूर आपल्याकडे येईन."

शिवस्वामीची निस्पृहता पाहून त्याच्या विषयीची पाटलाची श्रद्धा जास्त वाढली. पाटलाने त्याला मोठ्या आदराने नमस्कार केला आणि काही न बोलता झोपडी बाहेर पडला. व निघून गेला. त्याच वेळी त्या बाजूने चाललेल्या एका मुलाने त्या दोघांचे बोलणे ऐकले. पाटलाने आदराने संन्या-

शाला केलेला नमस्कार पाहिला. त्यामुळे त्याच्याही मनांत त्या संन्याशाविषयी श्रद्धा उत्पन्न झाली. त्याला वाटले आपणही भेटून त्याचे शिष्य व्हावे, नाही तरी मी एक अनाथ. नंतर तो आत शिरला आणि संन्याशाच्या पायावर डोके ठेवून हात जोडून पुढे उभा राहिला.

संन्याशानें त्या मुलाला आशीर्वाद देऊन विचारले–"तू कोण?" तो मुलगा म्हणाला–"मी अनाथ आहे. मला कोणी नाही.

अनाथ आहे. तरराहू दे. म्हणून संन्याशाने त्याला ठेवून घेतले. जसजसे दिवस जात होते. त्या मुलाची संन्याशाविषयी श्रद्धा व भक्ति वाढतच गेली. तो मुलगा मनापासून त्याची सेवा करीत असे. एक दिवस शिवस्वामी त्या मुलाला म्हणाले–"बाळा मी आतां तीर्थयात्रेला जाणार आहे." त्यावर त्या मुलानें त्यांचे पाय धरले आणि म्हणाला–"स्वामी, मीही आपल्या बरोबर येतो मला घेऊन चला."

नकारार्थी मान हालवून स्वामी म्हणाले-"बाळ, तू बरेच वर्षांपासून माझी सेवा करतो आहेस. तुझी श्रद्धा आणि भक्ति वर संतुष्ट झालो आहे. तुला संन्यासी होऊन माझ्या बरोबर तीर्थयात्रेला येण्याची इच्छा आहे. अगदी स्तुत्य गोष्ट आहे. पण अजून तुला ते करण्याची वेळ आली नाही. अजून थोडे दिवस जाऊं देत. मी पाटलाशी तुझ्याबद्दल बोलतो. ते शेतीवाडी करून पोट भरण्यासाठी तुला थोडी जमीन देतील. त्यावर तू सुखानें राहून फावल्या वेळांत ईश्वर चिंतन, नामस्मरण वगैरे कर."

आता त्या मुलाचे वय सोळा वर्षांचे होते. तरी पण तो आपल्या गुरूला प्रणाम करून म्हणाला–"गुरूजी, मला प्रापंचिक सुखाची मुळीच अभिलाषा नाहीं. मला वाटते मीही आपल्या प्रमाणेच ह्या कुटीत रहावे व भिक्षेवर जगावे."

शिष्याच्या विचारावर आपली काहीही प्रतिक्रिया व्यक्त न करता संन्यासी गप्प राहिला. नंतर ठरल्या प्रमाणे एकटाच तीर्थयात्रेस निघून गेला.

शिवस्वामी गेल्या नंतर आपल्या गुरूच्या झोपडींतच तो मुलगा राहू लागला. गुरू प्रमाणेच त्याचे वैराग्य पाहून सर्व लोक त्याला धाकला संन्यासी म्हणू लागले. त्याच्या जवळ फक्त एक धोतर एक उपरणें एक सुरई एवढेच होते.

एक दिवस रात्रीच्या वेळी धाकटा संन्यासी झोपला असतां एका उंदरानें त्याचे उपरणे कुरतडलें सकाळी उठल्यावर उपरणे घेण्यासाठी तो गेला तेव्हां त्याला ते कुरतडलेले भोंक दिसलें. त्याला फार वाईट वाटले. त्याचवेळी झोपडी जवळून एक गृहस्थ चालला होता. त्याला मोठ्या केविलपणे आपले दुःख बोलून दाखविले.

तो गृहस्थ त्या धाकल्या संन्याशाला म्हणाला–"आपण संन्यासी मी आपल्याला दुसरे नवे उपरणे देऊ शकतो. परंतु उपयोग नाही. कारण काही दिवसानी ते उपरंणे पण उंदीर कुरतडून टाकतील. तेव्हां उंदरांना मारण्यासाठी एक मांजर पाळा."

मांजर पाळण्याची त्या गृहस्थाची सूचना ऐकल्या बरोबर संन्यासी चकित होऊन म्हणाला–"दादा मी ती गोष्ट ऐकली आहे. एका संन्याशाने आपली लंगोटी उंदरापासून वाचवण्यासाठीं एक मांजर पाळले आणि

त्या मांजराला सांभाळण्यासाठी त्याला गृहस्थाश्रमाच्या खाईत खोल खोल बुडावे लागले. नकोच ते."

संन्याशाचे बोलणे ऐकून तो गृहस्थ हंसून म्हणाला–"साधु महाराज, अहो ही कोणाची तरी कल्पित गोष्ट आहे. आपण आत्म-संयमी आहात. एवढेच नव्हे तर सर्वसंग परित्यागी शिवस्वामी महाराजांचे आपण साक्षात शिष्य आहात."

संन्याशी काय बोलणार तो गृहस्थ संन्याशाला नमस्कार करून निघून गेला.

दुसऱ्या दिवशी त्या गृहस्थानें एक मांजराचे पिल्लू आणून त्या संन्याशाला मोठ्या प्रेमाने अर्पण केले.

मांजराचे पिल्लू अगदी लहान होते. उंदीर पकडून खाण्याइतके ते मोठे नव्हते. त्यामुळे भुकेने ओरडूं लागले.

ही गोष्ट त्या संन्याशाच्या तोंडून दुसऱ्या एक गृहस्थाला समजली. तो गृहस्थ म्हणाला–"स्वामी, मांजर भुकेनीं तडफडून मेले तर केवढे पाप लागेल आपण असे करा आत्ताच्या आत्ता पाटलाकडे जाऊन एखादी दुभती गाय मागून आणा. पाटील उदार आहेत."

ह्या धाकट्या संन्याशाला कल्पना आवडली. तो लगेच पाटलाकडे गेला आणि आपली अडचण सांगितली त्या मांजराच्या पिल्लासाठी गाय पाहिजे असल्याचे सांगितले. पाटलाने तावडतोब एक चांगली दुभती गाय त्याला देऊन टाकली.

सुमारे एक आठवडा लोटला. दामोदर नावाचा एक गृहस्थ धाकल्या संन्याशाकडे आला. म्हणाला–"मांजराच्या दुधासाठी गाय पाहिजेच आणि गाईसाठीं चारापण पाहिजे. मला वाटते आपण पाटलाकडे शब्द टाकलात तर ते काही नाही म्हणणार नाहीत. मी ह्या जमिनीची मशागत करून ह्यांत पीक काढूं शकेन. त्यांतले अर्धे आपण घ्यां अर्धे मला होईल. अशाने आपल्यालाही भिक्षा मागण्यासाठी दारोदार हिंडावे लागणार नाही."

नाहीं तरी गाईच्या चारापाण्याचा प्रश्न होताच. त्याने प्रयत्न करण्याचे ठरविले आणि पाटलाकडे गेला. पाटलानें शांतपणे सर्व ऐकून घेतले आणि म्हणाला–"आपले म्हणणे अगदी बरोबर आहे. असे पहा आपल्या झोपडीपासून नदी किनाऱ्या पर्यंतची सारी जमीन मी आपल्याला देतो. नाही तरी सध्या ती ओसाडच पडलेली आहे.

पाटलाकडून जमीन मिळाल्यावर दामोदराने खूप मेहनत करून ती कसली. त्यांत धान्य पेरले पाणी लावले. चांगली काळजी घेतली. त्या जमीनीत पीकही उत्तम आले. धाकला संन्याशी व दामोदर दोघांनाही फार समाधान वाटले. त्यांचे दिवस सुखानें जाऊ लागले. पुढे धान्य साठविण्यासाठीं म्हणून झोपडीच्या जागी एक पक्क घर बांधले.

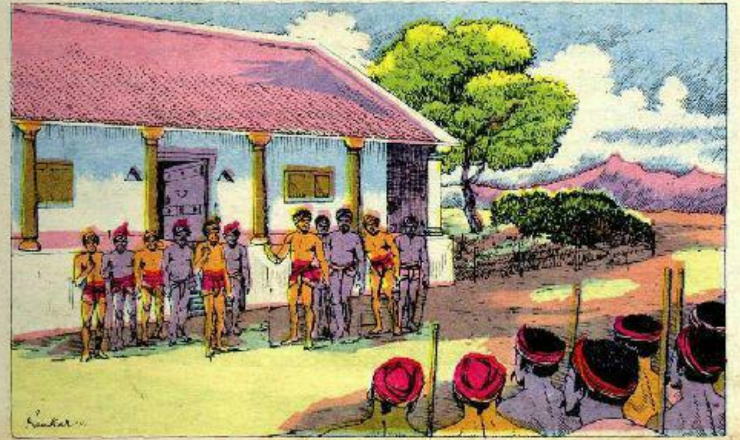
कांहीं दिवसांनी दामोदराने आपल्या बायको व मुलीला कामाला बोलाविले. त्या दोघी झोपडीच्या बाजूला भाजीपाला लावून पीक काढूं लागल्या. आपल्या स्वैपाकाबरोबर स्वामीचाही स्वैपाक होऊं लागला. अनायासे त्यांना स्वामीची सेवा घडू लागली.

दुसऱ्यावर्षी भरपूर पीक आले. पोटापुरते ठेवून बाकी सर्व विकून थोडी पुंजी स्वामीच्या नावाने जमा झाली

एक दिवस दामोदर धाकल्या स्वामीला म्हणाला–"स्वामी, आपली ही वाढती जबाबदारी आपण एकटे कसे काय करणार एखादा माणूस ठेवा पण नोकर तो नोकर. त्याला आपलेपणा कोठून वाटणार. माणसाला आपल्या जीवनामध्यें आपले म्हणणारे कोणी तरी असावे लागते. आपण गृहस्थाश्रम कां पत्करत नाही? माझी कन्या आपल्याला माहीतच आहे. ती आपल्याला अगदी योग्य वधू आहे.

धाकला स्वामी विचार करूं लागला. दामोदर म्हणतो आहे. त्यांत खरोखर कांही अर्थ आहे, आणि त्याचीं मुलगी विजया सालस सुंदर खरीच आणि कामधाम सुद्धा कसे व्यवस्थित करतें. त्याने आपली पसंती दामोदरास सांगितली आणि एका शुभ मुहूर्तावर त्याने विजयाशी लग्न लावून घेतलें.

आता त्याला लोक 'धाकलास्वामी' न म्हणता 'महाराज' म्हणूं लागले.

दिवस जात राहिले. महाराजांना दोन मुलगे झाले. व ते वाढले मोठे झाले. आपल्या वडिलांना आणि आजोबांना शेतीवाडी करण्याच्या कामात मदत करूं लागले.

त्याच सुमारास पाटील वृद्धापकालाने कालवश झाले. त्याचे मुलगे पाटीलकी पाहूं लागले. त्यानी महाराजाकडे आपल्या जमीनीची मागणी केली. महाराजाला वाटले होते की, ती जमीन पाटलाने त्याला दान दिली आहे. पाटलाचे मुलगे ते मान्य करीनात त्यामुळें गावांत दोन तट पडले. एक पाटलाचा दुसरा महाराजाचा.

दुष्मनी वाढत गेली. इतकी की एक दिवस पाटलाच्या दलाने महाराजांच्या घरा-वर हल्ला केला. महाराजाच्या लोकांनीही त्याला प्रत्युत्तर दिले. मारामारी झाली. त्याचवेळी शिवस्वामी तीर्थयात्रा संपवून परत आले. त्यांना पाहून सर्वांनी हात आवरले त्यांना नमस्कार केला आणि खाली मान घालून उभे राहिले. शिवस्वामींनी विचारले–"वीस पंचवीस वर्षांपूर्वी येथे एक झोपडी होती एक शिष्य होता.. ती झोपडी कुठें आहे ?"

गुरूचे शब्द ऐकल्याबरोबर महाराजाने एकदम त्यांच्या पायावर लोळण घेतली. अश्रु ढाळू लागला. शिवस्वामीने आपल्या शिष्याला ओळखून जमीनीचा न्यायनिवाडा केला. तो पाटलांच्या मुलांनी मान्य केला.

त्या रात्री महाराज स्वामींना म्हणाला– "मी आपल्या बरोबर तीर्थयात्रेला येतो म्हटले तेव्हां आपण म्हणाला होता अजून वेळ आली नाही. थोडे दिवस थांब आणि आपण खरेच सांगितले होते. पण मला वाटते आता मी संन्यास घेऊन आपल्या पदचिन्हावर जाण्यास योग्य झालो आहे."

शिवस्वामी म्हणाले–"होय संसार सागरातून बाहेर पडण्याची आता वेळ आली आहे. तुझे मुलगे आपल्या आईचा सांभाळ करण्याजोगे झाले आहेत. आता तूं सुखाने संसारातून बाहेर पडूं शकतोस." अशातऱ्हेने गुरूचा आशीर्वाद घेऊन सर्वसंग परित्याग करून तो घराबाहेर पडला.

विचार मग्न व्यक्ति

श्रीपुरचे जमीनदार रामराज लहान होते, तेव्हां त्यांना त्यांच्या वडीलांनी शिकवण्याचा बराच प्रयत्न करून पाहिला. पण व्यर्थ ! पुढे मोठेपणी त्यांचा वेळ कर वसूली शिकार आणि चमचमीत खाणे ह्यातच रमू लागला. त्यांना नेंहमी वांटायचे कि जे लोक विचारांत मग्न असतात ते फार हुषार आणि कुशाग्र बुद्धिचे असावेत त्यांच्या कचेरीमध्यें गंगादास नांवाचा एकजण होता. तो नेहमी अगदी चिंतामग्न होऊन कसला तरी विचार करीत असे. त्यामुळें त्याच्यावर जमीनदार रामराजची फार मर्जी बसली.

जमीनदार गंगादासला नेहमी आपल्या-जवळ बसवीत असे. काम संपले म्हणजे त्याला विचारीत असे कि एवढा कशा विषयी विचार करीत आहेस ?

एक दिवस जमीनदार गाढ झोपलेला होता. पण कसल्या तरी आवाजाने त्याची झोप मोडली. कसला आवाज असेल हे पाहण्यासाठी ते उठले आणि दरवाजा उघडून सरळ बाहेर आले. पहातात तो एवढी रात्र झाली तरी गंगादास आपल्या अंथरूणावर बसून विचार करत बसलेला त्याला दिसला. त्याने विचारले–"एवढ्या रात्री सुद्धां कसला विचार करतो आहेस सांग तरी ?"

"सरकार, चोर अमावास्येच्या रात्रीच का चोरी लूटमार करण्यासाठी बाहेर पडतात ! याचा मी विचार करीत होतो." गंगादास म्हणाला. त्याचे उत्तर ऐकून जमीनदार खुश झाला आणि झोपण्यासाठी आपल्या खोलींत निघून गेला. बराच वेळ झाला त्याला कांहीं झोप येईना. मग गंगादास आता कसला विचार करीत असेल ते तरी आपण जाणून घ्यावे. असा विचार मनांत येताक्षणीच तो उठला आणि व्हरांड्यांत आला व म्हणाला– "निजलास काय गंगादास ?"

"नाहीं सरकार, विचार करतो आहे." गंगादास म्हणाला.

"कसला रे? मला तरी ऐकू दे."

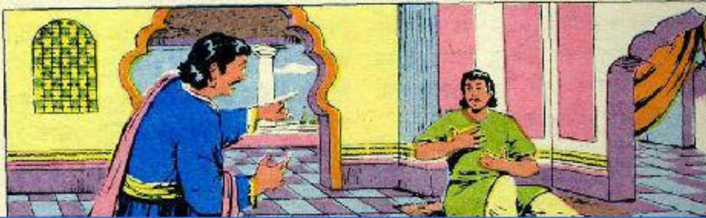
"असा विचार येतो आहे कि, हे चोर लोक श्रीमंत लोकांच्या घरांतच चोरी कां करतात?" गंगादासने सांगितले.

गंगादासाचे उत्तर ऐकून त्याला आनंद झाला आणि गंगादास किती हुषार माणूस आहे. असा विचार करीत तो झोपल्या. थोड्यावेळाने त्याला छान झोप लागली. पहाटे त्याची झोप मोडली. तो उठून बाहेर आला. तेव्हां गंगादास अंथरुणावर बसून विचार करीत होता. ते पाहून त्यानें विचारलें–"सांग आता कसला विचार येत आहे?"

"सरकार, आता माझ्या मनांत असा विचार येतो आहे. थोड्या वेळापूर्वी आपल्या तिजोरीतील सर्व संपत्ती चोरांनी लुटून नेली. त्याचे लुटेरे काय करणार आहेत?" गंगादासाने उत्तर दिले. हें ऐकताच जमीनदाराला कांपरेच भरले तो घाईघाईने तिजोरीच्या खोलीत गेला. पाहतो तो काय खरोखरच समोर तिजोरी रिकामी उघडी पडलेली होती. जमीनदार संतापाने लालबुंद झाला व गंगादासाजवळ येऊन रागारागाने त्याला म्हणाले–"अरे मूर्खा, चोर येऊन तिजोरी फोडून सारे धन लुटून घेऊन गेले हे नुसते गप्प राहून पहात बसलास?"

गंगादास ह्यावर कांहींही न बोलता नुसता गप्पच राहिला. तेव्हां रागारागाने त्याच्याकडे कठोर नजरेने पहात तो ओरडला–"अरे लबाडा. बोलत कां नाहीस? तोंडाला खीळ बसळी की काय तुझ्या?"

आणखीनच खोल विचारांत मग्न होऊन आकाशाकडे दृष्टी लावून, चिंतातूर चेहरा करून गंगादास म्हणाला–"सरकार, मी विचारांत पडलो आहे कि ज्या वेळी लुटेरे येऊन तिजोरी फोडून धन नेत होते, ते डोळ्यानी पाहून सुद्धां आपण म्हणालात तो विचार माझ्या मनांत कां आला नाही?" मग हा विचारता! जमीनदाराने गंगादासाला लगेच नोकरीवरून काढून टाकले.

[८]

[अमरपालच्या नेतृत्वाखाली त्याच्या बरोबरच्या सैनिकांनी भयंकर प्राण्याना उभे जाळून मारून टाकले. त्यांना एक गोष्ट समजली की, राजकुमारी कांतिमतीला काही व्याघ्र-चर्मधारी पळवून घेऊन चालले आहेत. तेव्हां उग्राक्ष व चित्रसेनाने त्यांचा पाठलाग केला. तेव्हां त्यांच्या नायकाने कांतिमतीला मारून टाकण्याची आज्ञा केली. पुढे वाचा...]

व्याघ्रचर्मधारीच्या सरदाराने आपल्या अनुयायांना चेतावणी दिली. ती ऐकताच एका बाजूने चित्रसेनाने व दुसऱ्या बाजूने उग्राक्षाने व त्यांच्या सैनीकांनी एक-साथ त्यांच्यावर हल्ला केला. पहाता पहाता अचानक हल्ल्याने व्याघ्रचर्मधारी पटापट मरू लागले ते पहाताच व्याघ्रचर्म-धारीच्या सरदाराला खात्री वाटली की आता आपला नाईलाज आहे आपला पराभव नक्की होणार तसे वाटताच त्याने एका हातात भाला व दुसऱ्या हातात तळपती तलवार घेतली व वर उगारीत जोरजोरात ओरडत त्याने आपल्या उरलेल्या अनुयायाना ओरडून म्हटले–"ऐंका आता आपला अंतिम समय जवळ आला आहे. तेव्हां तुम्ही ताबडतोब कांतिमतीला ठार करा.

व्याघ्रचर्मधारी सरदाराचे बोलणे ऐकून चित्रसेन चकित झाला. त्याने विचार केला

राजकुमारी कांतिमती नक्कीच ह्या दुष्टांच्या हाती सांपडू नये म्हणून स्वतःच्या जीवाचे बरेवाईट करून बसेल. पालखी सभोवताली दहा एकजण तरी एकमेकांशी लंढण्यात गुंतले आहेत. त्याना मारुनच पुढे जाता येईल.

चित्रसेन आवेशाने तलवार उगारीत समोर येणाऱ्या प्रत्येकाला सपासप मारून पालखीपाशी पोहोचण्याचा प्रयत्न करू लागला. तो जवळजात नाही तोच पालखीचे दार फटकन उघडले गेले. व दुसऱ्याक्षणी झटक्यात राजकुमारी पालखी-तून खाली उडीमारून बाहेर पडली. आणि शेजारीच मरून पडलेल्या सैनिकाची तलवार तिने खसकन् ओढून हातात घेतली व समोर येण्याऱ्याबरोबर धैर्याने लढू लागली. ते पहातच उग्राक्ष तोंडाने हुंकार भरीत म्हणाला–"अग, कांतिमती मी आलोच तू तर खरोखरी क्षत्रिक कन्या म्हणण्यासारखी लढतेस." असे म्हणत समोर दिसणाऱ्या प्रत्येक व्याघ्रचर्मधारी माणसाला आपल्या गदेचा प्रहार करून खालीं पाडीत तो तिच्या नजिक जाऊ लागला. तेवढ्यात चित्रसेन सुद्धा पालखी जवळ येऊन पोहोचला त्याला रक्ताने थबथबलेली तलवार हातात घेतलेली राजकुमारी दृष्टीस पडली.

"हे आमचे महाराज चित्रसेन व मी उग्राक्ष आहे. हे सारे जगंल माझे आहे." उग्राक्षाने कांतिमतीला सांगितले.

कांतिमतीने क्रोधाने उग्राक्षकडे पाहिले आणि चित्रसेनाकडे दुर्लक्ष करून त्याच्याकडे न पहाताच ती पालखीत जाऊन बसली.

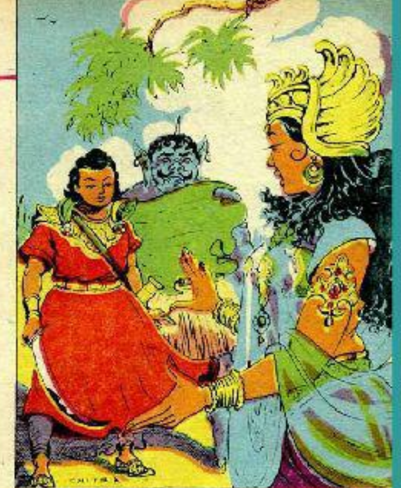
राजकुमारीचे ते वागणे चित्रसेनाला विचित्र वाटले. त्याला तिचा संताप आला, त्याने तर स्वतःच्या प्राणांची पर्वा न करता तिचे रक्षण केले तरी सुद्धा कृतज्ञता प्रकट न करता उलट आपल्याकडे तिरस्काराने पहात ती पालखीत जाऊन बसली म्हणजे उघड उघड आपला अपमान केल्या सारखे चित्रसेनला वाटले.

"उग्राक्षा, आता आंपले कर्तव्य संपले. आता आपण धवलगिरीला जाण्यासाठी निघाले पाहिजे." चित्रसेन थोडा चिडीने म्हणाला.

चित्रसेनचा तसा आवाज ऐकून उग्राक्ष आश्चर्यात पडला. कारण पूर्वयोजने नुसार कपिलपुरच्या किल्ल्यावर हल्ला प्रथम करावयाचा होता. त्या कामगिरीवर अमरपाल थोड्या सैन्यानिशी पुढेही गेला होता. कपिलपुरचा किल्ला हस्तगत करून राजद्रोही नागवर्माला ठार करावयाचे तेव्हां आताचे ते बोलणे ऐकून...

"अरे चित्रसेन, आपण पूर्वी ठरविल्या प्रमाणे प्रथम कपिलपुरचा किल्ला ताब्यात घ्यावयाचा होता नां? तेवढ्यात आपल्या सुदैवाने आपण राजकुमारी कांतिमतीचे रक्षण केले." उग्राक्ष तत्पप् करीत म्हणाला.

"काय म्हणालास? आपण राज-कुमारीचे रक्षण केले? ती तर असे सोंग करते आहे की, जणुकांही तिनेच आपल्या सर्वांचे रक्षण केले. त्या अमरपालने ह्यापूर्वी आपल्याला सांगितले होते. की महाराजा वीरसिंहला अग्नी द्वीपच्या रहिवाश्यांनी एकजुटी करण्याच्या निश्चयाने कैद करून नागवर्माने अग्नी द्विपाला पाठवून दिले आहे. अशा परिस्थितीत आपण युद्ध करून कपिलपुर हस्तगत केले

तर शेवटी त्या किल्ल्यावर कोणाचा राज्यभिषेक करावयाचा?" चित्रसेन संतापाच्या आवेशात ओरडला.

चित्रसेनाचे बोलणे ऐकून कांतिमती धडपडत बाहेर आली. आणि चित्रसेनाकडे शंकेने पहात म्हणाली–"सांगा, माझ्यां वडिलांना त्या राजद्रोही नागवर्माने अग्नी द्वीपला पाठवून दिले. ही बातमी सांगणारा तो अमरपाल कोण आहे?

तो तर कपिलपुरचा निवासी आहे. परंतु तो नागवर्माच्या सैन्याच्या हाती कैदी बनला त्यानंतर त्याने काही गुप्त गोष्टी सांगून आम्हांला मदत केली." चित्रसेन म्हणाला.

"तो अमरपाल खोटारडा आहे. बहुदा त्याला त्यागोष्टीची अजिबात माहिती नसावी. माझे वडील किल्ल्यात कोठेतरी गुप्त ठिकाणी कैद करून ठेवले असावेत." कांतिमती म्हणाली.

"हां, हां, असे आहे काय?" चित्रसेन उद्‌गार काढत म्हणाला.

"चित्रसेना, मग प्रथम त्या महाराजाचे रक्षण करू यां!" उग्राक्ष व्याकुळतेने म्हणाला.

"आपण न सांगता कशाला कुणाचे काम करायचे. आपल्यापाशी काय कुणी मदत मागितली आहे कां?" चित्रसेन त्याला दटावत म्हणाला.

"अहो, क्षमा करा. मी आपल्याला मदती करता हात जोडून विनंती करते." कांतिमती थोडी कळवळून म्हणाली.

"पण थोडयावेळा पूर्वीचे आपले विचित्र वागणे काही चांगले सभ्य नव्हते. पुढे तर मी एक राजा असून सुद्धा असा गर्व बहुदा माझ्या विषयी तुला काहीच कल्पना नसावी. पण आता तू ज्या ठिकाणी ह्या जंगलात आहेस हा सारा प्रदेश माझा आहे आणि इथून समोर दिसणारा तो भव्य महाल तो सुद्धा माझा स्वत:चा आहे. त्याला लागूनचा सारा प्रदेश माझी राजधानी आहे." चित्रसेन म्हणाला.

राजकुमारी कांतिमतीच्या चेहऱ्यावर ते ऐकून थोडे हास्य उमटले ती म्हणाली–"आता थोडयांवेळा पूर्वी तर उग्राक्ष म्हणाला की हे सारे जंगल माझे आहे."

चित्रसेनने उग्राक्षकडे डोळे वटारून रागाने पाहिलं तेव्हां उग्राक्ष घाबरला. त्याच्या तोंडून शब्दही बाहेर पडेनासे झाले थोडयावेळाने रडका चेहरा करीत उग्राक्ष म्हणाला. जरी कां हे सारे जंगल माझे असले तरी ह्या जंगलाचा महाराज चित्र-सेन ह्यांचा मी अनुयायी आहे.

"आता ठिक, माझा संशय दूर झाला. कपिलपुरच्या राजा विरसिहची एकुलती एक मुलगी कांतिमती आपल्यापाशी मदती करीता विनवणी करत आहे. राजद्रोही असलेल्या नागवर्माच्या तावडीत सांपडलेल्या माझ्या वडीलांना वाचवून आपण त्याचे रक्षण करावे आणि त्या द्रोही नागवर्माला चांगला घडा द्यावा. अशी मी आपल्याला विनंती करते." कांतिमती व्याकुळ स्वरात म्हणाली.

कांतिमतीची विनवणी ऐकताच चित्रसेनला मनांतून आपार आनंद झाला त्याने उग्राक्षाकडे वळून पहात म्हटले– "उग्राक्षा, तुझी घमेंड उतरली नां! आता या पुढे तोंडातून ब्र काढू नकोस. हे सारे जंगल माझे आहे. त्यातून तू ह्या पूर्वी जे काय म्हणालास की मी महाराजांचा अनुयायी आहे पण एक लक्षात ठेव तू माझा अनुयायी नाहीस. तू एंक राक्षस नोकर आहेस.

"हो, हो, मी शंभर टक्के नोकर आहे." असे म्हणून उग्राक्षाने कांतिमतीकडे आदराने वांकून नमस्कार केला.

कांतिमतीला अत्यंत आनंद झाला. ते पाहून चित्रसेनाने दुप्पट उत्साहाने आपल्या साथीदारांकडे वळून पहात म्हटले–मला वाटते की त्या व्याघ्रचर्मधाऱ्यापैकी एक सुद्धा जिवनिशी सुटून गेला नसेल तर ती गोष्ट ठिक आहे आता आपण सरळ कपिल-पुरला जाण्याकरीता निघण्याची तयारी करावी. तुमच्या पैकी चौघांनी पालखी

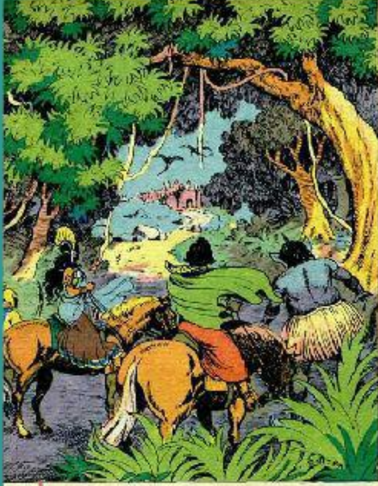

उचला." नंतर कांतिमतीला उद्देशून म्हणाला–"आपण पालखीत चढून बसावे."

तेव्हां तिने नकारार्थी म्हटले–"महाराज, ह्याक्षणी मी कैदी बंदिवासात नाही. त्यामुळे मला आपण परवानगी द्यावी की मी मोकळेपणाने घोडयावर स्वार होऊन आपल्या बरोबर निघावे.

"हो महाराज, हेच ठिक होईल. आपण प्रथमच पाहिले आहे की, थोडयावेळा पूर्वी राजकुमारीने त्या व्याघ्रचर्मधाऱ्याशी कसा सामना केला." उग्राक्ष म्हणाला.

परंतु आता तलवार हातात घेऊन त्यांना युद्ध करण्याची जरूर नाही. परंतु हवे असल्यास घोडयावर बसून आमच्या

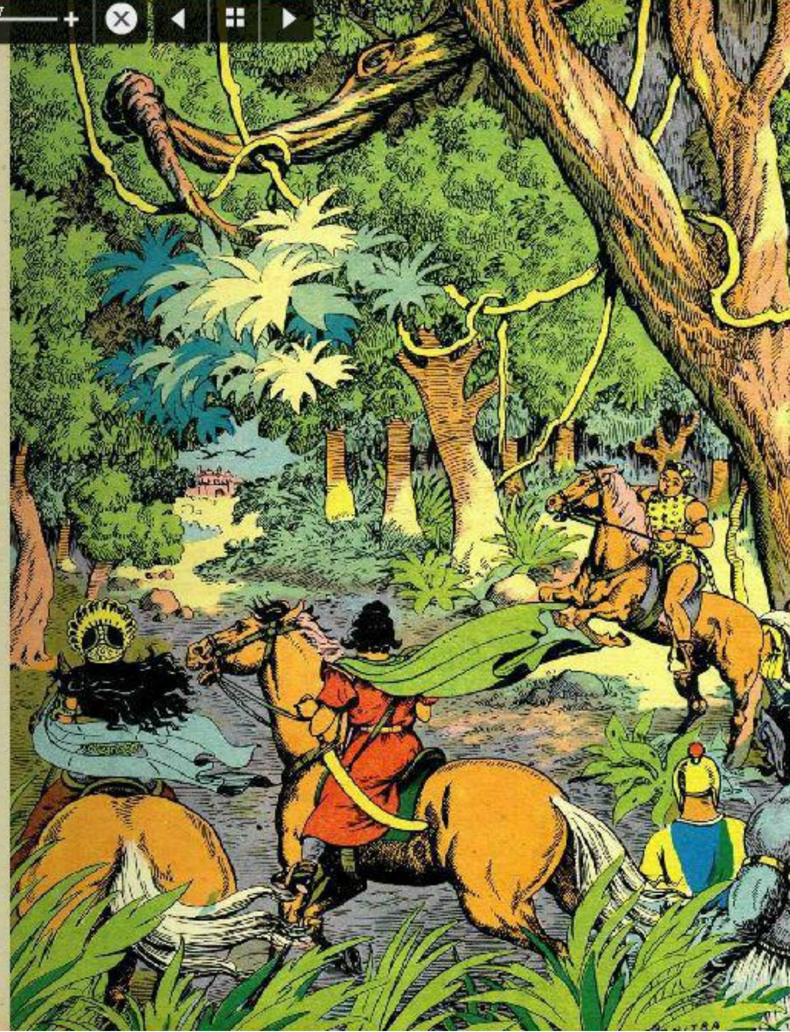
सोबत येण्यास हरकत नाही. परंतु कपिलपुर किल्ल्या हस्तगत करणे व महाराज वीरसिंहना कैदेतून मुक्त करणे हे आमचे काम आहे. ह्या प्रयत्नात शत्रुशी जो सामना करणे भाग पडोल तेव्हां आम्ही व आमचे सैन्य लढेल." चित्रसेन म्हणाला.

दुसऱ्या क्षणाला चित्रसेनाचे साथीदार व उग्राक्षाचे राक्षस ह्यांचे दोन गट पडले. घोड्यावर स्वार होवून चित्रसेन व त्याच्यापाठोपाठ कांतिमती कपिलपुर किल्ल्याच्या रोखानेपुढे निघाले. एका तासाभराच्या प्रवासाने ते लोक एका डोंगरापाशी येऊन पोहोचले दूरुनच त्यानी पाहिले. की, किल्ल्याच्या तटावर काही सैनिक पहारा देत आहेत. आणि किल्ल्याच्या भोवताली आकाशात दोन भयंकर पक्षी घिरट्या घालीत आहेत.

त्या दोन भयंकर पक्ष्यांना पाहून चित्रसेन व उग्राक्ष दोघांनाही आश्चर्यच वाटले. उग्राक्ष मोठ्या कष्टाने चित्रसेन पाशी जात म्हणाला–"महाराज येथे सुद्धा त्या भयंकर पक्ष्याना तोंड द्यावे लागणार!"

चित्रसेनच्या मनांत सुद्धा तशीच शंका डोकावू लागली. त्याने किल्ल्याच्या दिशेने एकवार नजर टाकली. त्या किल्ल्याची दारे बंद होती. दारांच्या समोर मृत सैनिकांचा मागमुसही लागत नव्हता. बहुदा अमरपाल सुद्धा अशाच विचारात कुठेतरी बसला असावा की ह्या किल्ल्यात शिरकाव मिळवायला कोणती संधी मिळेल.

चित्रसेन विचारमग्न होता तितक्यात कोण्या लांबून त्याला गडबड ऐकू आली. काही क्षणातच अमरपाल येऊन पोहोचला. व म्हणाला–"महाराज, आपण पहात आहात नां? नागवर्माने मोठ्या काळजी पूर्वक धवलगिरीवर हल्ला करून जाण्यापूर्वी ह्या किल्ल्याचया रक्षणाकरीता सैन्याची कशी चांगली मजबूत व्यवस्था केली आहे. दोन भयंकर पक्षी किल्ल्यावर चांगलाच पहारा देत आहेत ते पाहून तर असे वाटते. की ते दोघे सोडले तर किल्ल्यात बहुदा

पक्षी नसावेत. आणि किल्ल्याच्या तटावर पहारा देणारे सुद्धा जास्त संख्येने सैनिक नसावे. तरी सुद्धा आपण येण्याची वाट पहात बसलो होतो.

तू तर खरोखरी शहाण्या सारखेच काम केलेस त्यातून तू जर चुकून हल्ला केला असतास तर आता सर्व सैन्यासह तुझा सर्वनाश झाला असता. हे तर बरेच झाले. तू आमची वाट पहात बसलास." चित्रसेनाने अमरपालच्या म्हणण्याला दुजोरा दिला नंतर उग्राक्षाकडे वळून पहात म्हटले– "उग्राक्षा, आता आपल्यापाशी एकच उपाय काय तो उरला आहे. किल्ल्याची दारे फोडून आत प्रवेश करण्याच्या मदतीसाठी तुझे अनुयायी समर्थ पाहिजे."

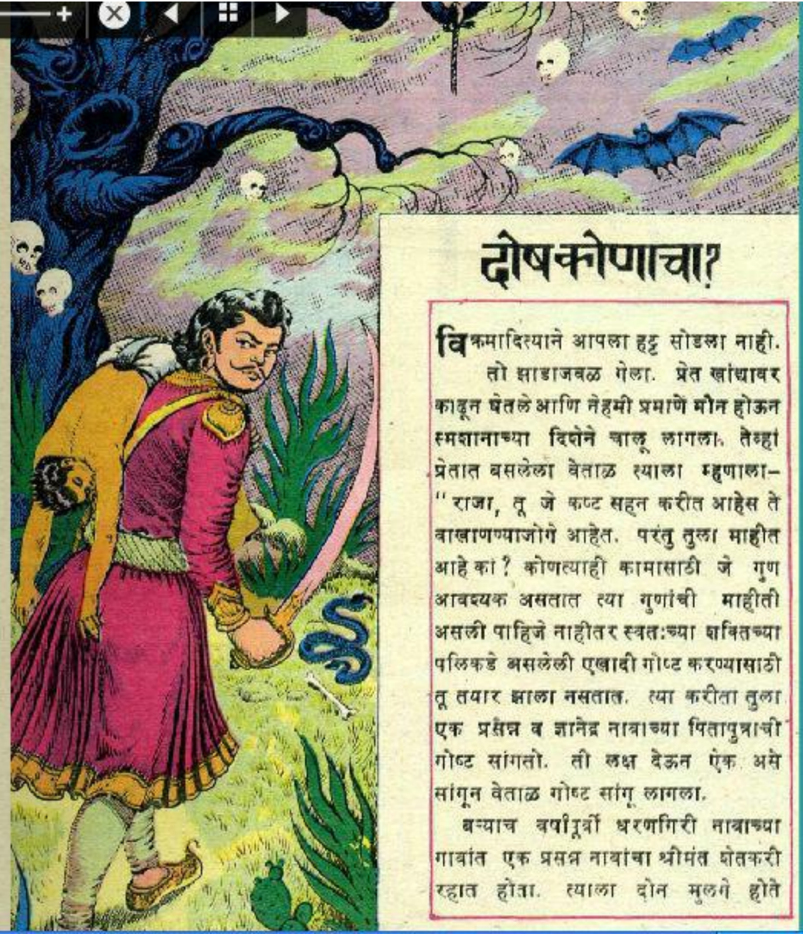
उग्राक्षाने एकवार चित्रसेनकडे पाहिले नंतर आकाशात फिरणारे ते भयंकर पक्षी पाहात एका हाताने डोके खाजवत म्हटले– "माझ्या काही सैनिकांना दारें तोडण्याच्या कामी व काही लोकांना तटाच्या भिंती फोडण्याच्या कामाला पाठवतो परंतु......ते भयानक पक्षी......उग्राक्षाच्या चेहऱ्यावर किंचित भीतीची छटा पसरली.

उग्राक्षा, तू आजिबात चिंता करूनको. त्या पक्षांनी तुमच्यावर हल्ला करण्याची आम्ही संधी त्यांना येऊन देत नाही. त्यांना आम्ही मधेच अडवायचा प्रयत्न करतो. त्याची जबाबदारी माझी" अमरपालने धीर देत म्हटले.

"ते कसे काय शक्य होईल?" चित्रसेनने विचारले.

आज सकाळी जेव्हां मी ह्या पक्षांच्या झोपड्याना आगी लावल्या तेव्हां मी पाहिले होते की ते कसे घाबरून गेले होते. ह्या पक्षांना आता आग पहाता क्षणी भीती वाटते, त्यामुळे आता आपण आपल्या प्रत्येक सैनिकाच्या हातात एक पेटती मशाल द्यावयाची म्हणजे ती पहाताच त्याच्यावर स्वार झालेल्या व्याघ्रचर्मधाऱ्याची आज्ञा ते पाळण्याची प्राज्ञाच रहाणार नाही आणि आपल्यावर ते हल्ला सुद्धा करून येणार नाहीत." अमरपालने युक्तीं लढवीत म्हटले. (क्रमशः)

दोषकोणाचा?

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तो झाडाजवळ गेला. प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमी प्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला– "राजा, तू जे कष्ट सहन करीत आहेस ते वाखाणण्याजोगे आहेत. परंतु तुला माहीत आहे का? कोणत्याही कामासाठी जे गुण आवश्यक असतात त्या गुणांची माहीती असली पाहिजे नाहीतर स्वत:च्या शक्तिच्या पलिकडे असलेली एखादी गोष्ट करण्यासाठी तू तयार झाला नसतात. त्या करीता तुला एक प्रसन्न व ज्ञानेंद्र नावाच्या पितापुत्राची गोष्ट सांगतो. ती लक्ष देऊन ऐक असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

बऱ्याच वर्षापूर्वी धरणगिरी नावाच्या गावांत एक प्रसन्न नावांचा श्रीमंत शेतकरी रहात होता. त्याला दोन मुलगे होते

एकाचे नाव जितेंद्र व दुसऱ्याचे ज्ञानेंद्र. जितेंद्र जात्याच शांत व विनयशील. त्या उलट स्वभाव ज्ञानेंद्रचा होता.

प्रसन्नने आपले सारे शेत दुसऱ्याला मशागत करण्यास दिले होते. तरी तो दररोज तेथे प्रत्यक्ष जाऊन कामाची पहाणी करे. कारण शेतकाम जरी दुसऱ्यास दिले तरी देखरेख केली नाही तर भू-मातेचा अपमान होईल असे त्याचे मन म्हणे.

जितेंद्र सुद्धा आपल्या वडीलांबरोबर रोज शेतात जाई. व शेतकऱ्यांसोबत मोठमोठ्या गप्पा करी. की कोणते बी पेरल्याने जास्त पिक निघेल किंवा धान्य कोणत्या वेळी पेरावे वगैरे वगैरे त्या कारणामुळे त्यांनी शेतकऱ्यावर आपला जास्त प्रभाव पाडला.

ज्ञानेंद्रला मनापासून शेतकामाची आवड नव्हती. त्याच्या वडीलांनी जर त्याला शेतीबद्दल काही काम सांगितले तर एकदा सांगून पुरत नसे तर दहादा सांगितल्यावर तो ते काम अनिच्छेने करे.

त्याला एकच काम आवडे, गावातील चार पांच उडाणटप्पू मुलांच्या बरोबर आपला वेळ घालवून फालतू गोष्टीची चर्चा करीत बसणे. त्या एकच कारणांमुळे ज्ञानेंद्र वडिलांच्याच मनांतून नाही तर इतर गावातील लोकांच्या मनांतून साफ उतरला. वडीलांनी बरेचदा आपल्या मुलाला मोठ्या भावाचा आदर्श समोर ठेऊन पटवण्याचा प्रयत्न केला. सरतेशेवटी त्याला रागावून दामटवून सुद्धा पाहिले तरी त्याचा काही उपयोग झाला नाही.

परंतु ज्ञानेंद्रला सुद्धा मनातून हि गोष्ट डाचत होती की, आपण वेळ अगदी व्यर्थ घालवत आहोत. पण करणार काय? त्याचे मन शेतीमध्ये अजिबात रमत नसे.

असेच काही दिवस उलटले. एक दिवसी ज्ञानेंद्र अचानक आपल्या वडिलांपाशी आला व त्यांना म्हणाला–"बाबा, तुम्ही मला कित्येकदा अयोग्य म्हणून रागावला आहात त्यामुळे मी विचार केला व आता एक निर्णय घ्यायचा. की, एखादा चांगला व्यापार करावा. त्याकरीता राजधानी योग्य आहे. हि गोष्ट ऐकून वडिलांना एकदम आश्चर्याचा धक्काच बसला ते म्हणाले– "अरे बाळा, तू व्यापार करणार म्हणतोस पण त्यासाठी भांडवल कोठून आणणार?"

सध्या व्यापारासाठी तुम्ही मला थोडे पैसे द्या आणि जर कां देणार नसलात तर ह्या इस्टेटी मधला माझा वाटा मला काढून द्या." ज्ञानेन्द्र आपल्या वडिलांना म्हणाला.

त्यावर वडिल निराश होत म्हणाले– "अरे अनेक पिढ्या आपल्या ह्या शेत-जमिनीवर वाढल्या आणि आता तर तू म्हणतोस हे गांव सोडून शहरात जाऊन धंदा करतो हा तुझा विचार तुझे यश उज्वल करणारे वाटत नाही. तू एकदा का शहरात पाऊल टाकलेस की तेथील झगमगती दुनिया पाहून त्या गोष्टीना बळी पडशील. माझ्या कुडीत जोपर्यंत प्राण आहे तोपर्यंत मी तुझे हे चाळे चालू देणार नाही."

ज्ञानेंद्रने प्रथमच: आपल्या वडिलांना इतके संतापाने बोलताना पाहिले तरी तो थोडा सुद्धा घाबरला नाही व दृढनिश्चयानें वडिलांना म्हणाला–"बाबा, मी शहरातील झगमगीकडे पाहून आपल्याकडे पैसे मागत नाही. परंतु व्यापार धंदा करावयाचा हा माझा निश्चय कायम आहे. आपण पैसे देणार असलात तर द्या. नाहीतर, माझा ह्या इस्टेटीतला हिस्सा द्या."

वडिलव मुलामधे अशा तऱ्हेचा वादविवाद बराच काळ चालला. शेवटी तर हि समस्या गावातील दोन तीन प्रतिष्ठीत माणसे व जितेंद्र समोर मांडण्यात आली. तरी त्यांचे भांडण मिटले नाही. तेंव्हा एका प्रतिष्ठीत माणसांनी एक उपाय सांगत म्हटले–"प्रसन्न, तू थोडे पैसे ज्ञानेंद्रला दे. त्या पैशाने तो व्यापार तरी सुरू करेल परंतु त्यासाठी एक अट त्याला घाल. की काही झाले तरी एका वर्षाच्या आत तू धद्यात काही तरी फायदा मिळवून दाखवला पाहिजेस. हि अट मान्य असेल तरच तू पैसा दे. व व्यापार करण्याची अनुमती दे."

ज्ञानेंद्रने त्या लोकांनी सांगितलेली अट मान्य केली. तेव्हां प्रसन्नने अनिच्छेनेच त्याला व्यापारासाठी थोडाफार पैसा दिला.

ज्ञानेंद्रने शहरात जाण्यापूर्वी आई-वडीलांना नमस्कार केला आणि त्याचा आर्शीर्वाद घेतला. आईने डोळयात पाणी आणून त्याचा निरोप घेतला परंतु वडिलांनी कठोर शब्दात त्याला म्हटले–"तू आता जाऊ शकतोस. आमचे आशिर्वाद नेहमी तुझ्या पाठीशी रहातील. परंतु ह्यापुढे माझ्याकडून तुला काही मिळेल ह्याची मात्र अपेक्षा ठेऊ नकोस."

ह्यानंतर ज्ञानेंद्र राजधानीला येऊन पोहोचला व एका महिन्याच्या आतच त्यांने बापाने दिलेला सारा पैसा खर्च करून टाकला. तेवढ्यात त्याला वाईट व्यसने सुद्धा लागली तो दारू पिऊ लागला व त्यातच तो खूप आजारी पडला.

ज्ञानेंद्रची आई त्याची ती दयनिय स्थिती पाहून रडू लागली. परंतु त्याच्या वडीलांचा राग अनावर झाला ते चिडून जात त्याला म्हणाले–"तू तर आपल्या भूमातेला विसरून तिच्यावर अविश्वास दाखविलास आता तरी तुझ्या डोक्यात काही अक्कल आली कां नाही? ह्यानंतर रागाच्या भरातच त्यानी वैद्याला बोलावणे धाडले व त्याच्यावर औषध पाणी केले.

थोडया दिवसातच त्याची तब्येत चांगली सुधारली. तेव्हां प्रसन्नने पुन्हां त्याला बजावत म्हटले–"तुला जो काय अनुभव आला तो डोळयासमोर ठेवलास तरी पुरे. आता उद्यापासून तू जितेंद्रबरोबर शेतात कामास जा. तोच तुला शेतीविषयी सर्व शिकवले. ज्ञानेंद्र नाइलाजास्तव शतकाम करू लागला.

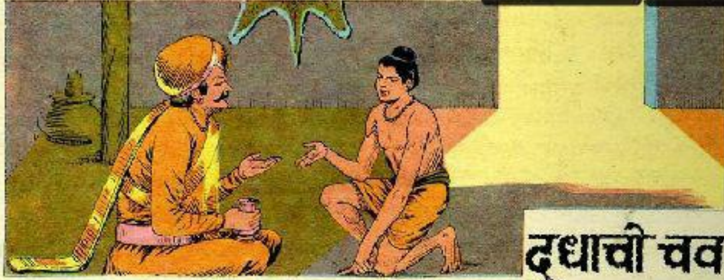
वेताळ येथवर गोष्ट सांगून म्हणाला–"राजा, आता तूच सांग त्या बाप लेकात जो वादविवाद झाला. त्यात कोणी सहज-सुलभपणे मार्ग अवलंबला. त्यामधे जी काय अट घातली गेली त्यात तर पैसा खर्च होण्यापलीकडे काही पर्याप्त झाले नाही. मग दोष कोणाचा? या प्रश्नाची उत्तरे माहीत असून तू दिली नाहीस तर तुला परिणाम माहीतच आहे तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"सारा दोष माझा आहे म्हण! कारण ज्ञानेंद्र स्वभावाने तर काही वाईट नव्हता तेव्हां त्याच्या मनांत व्यापार करण्याची इतकी उत्कट इच्छा असतांना वडिलांनी त्याच्याबरोबर वाद न घालता पैसा देण्याचे कर्तव्य प्रथम करावयास हवे होते. तो जरी शेतकरी असला. तरी मुलांनी सुद्धा शेतकरीच व्हावे हि अभिलाषा वडिलांनी बाळगणें योग्य नाही. परंतु जेव्हां त्याच्या लक्षात आले की ज्ञानेंद्रची ओढ व्यापार करण्यापाठीमागं आहे. तेव्हां वडिलांनी त्याला एखाद्या व्यापाऱ्यापाशी धाडून त्याचे शिक्षण देण्याचे कर्तव्य करावयास पाहिजे होते. तसे न केल्याने उलट चांगला मुलगा वाईट व्यसनांच्या आहारी गेला व शेवटी अनिच्छेनेच तो शेतीवाडी करू लागला. ह्यापाठीमागे मला तरी सर्व दोषाचे कारण प्रसन्नने केलेल्या कार्यचे वाटते.

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

दूधाची चव

धवलपुरीचा राजा सुवर्णवर्मा त्याला एकदा अशी बातमी समजली की आपल्या राज्या नजिकच्या जंगलात एक सूर्यदेव नावाचे ऋषी येऊन तपश्चर्या करीत आहेत. ते ऋषी महान तपशाली व प्रभावी महाज्ञानी आहेत. तेव्हां राजाच्या मनात विचार आला की, महामुनीचे फक्त दर्शनच नाही तर एक दिवस पूर्ण त्या महान ऋषिच्या सानिध्यात घालवावा. त्याकरीता त्याने ऋषीची अनुमती प्राप्त करण्यासाठी मंत्र्याला त्यांच्याकडे पाठविले.

मंत्री सूर्यदेवऋषीच्या आश्रमात आले व त्याचा निरोप ऐकून म्हणाले–"मी तर असे ऐकले आहे की, आपल्या देशचा राजा उत्तम राज्यकारभार करणाराच नाहीतर अत्यंत न्यायशील सुद्धा आहे. अशा व्यक्तिच्या मनात माझ्या आश्रमात एक दिवस घालवावा अशी इच्छा उत्पन्न झाली म्हणजे ह्याचा अर्थ तो धार्मिक जिज्ञासा मण ठेवणारा असावा. तसे जर नसते तर स्वत:चा सुखदायक महाल सोडून माझ्या ह्या पर्णकुटीमधे रहाण्याची इच्छा त्यांना झाली नसती. त्यांना जाऊन माझा असा निरोप द्या. की आपण येथे यावे.

मुनींचे बोलणे ऐकून मंत्री अत्यंत आनंदीत झाले. त्याचवेळी आश्रमातील एका शिष्याने एका लोटयात दूध आणले व मंत्री महाशयाना पिण्यास दिले. ते दूध पिताच त्या दूधाचा स्वाद मंत्र्याला असाधारण आहे असा वाटला. मंत्र्याने त्या शिष्याला म्हटले–"मी अद्याप पावेतो इतके स्वादिष्ट दूध कधी प्यायले नव्हते हे दूध देणारी गाय उत्तम पैकी जातीची असावी हो नां?"

"माझ्या गुरूंचे जास्त प्रेम असणाऱ्या गाईचे हे दूध आहे!" त्या शिष्याने उत्तर देत म्हटले.

मंत्र्याने थोडावेळ तेथे घालवला व नंतर ते राजधानीला परत निघून आले. दुसऱ्या दिवशी राजा सुवर्णवर्मा आपल्या मंत्र्यासह सूर्यदेव ऋषिच्या आश्रमात आले ते येताच ऋषीनी त्यांचे उत्तम तऱ्हेने स्वागत केले व त्यांना आशिर्वाद देऊन एका दर्भासनावर बसण्यास संकेत केला. ह्यानंतर त्यांनी आपल्या शिष्यापैकी एकाला बोलावले व राजाला दूध देण्यास सांगितले.

शिष्य आश्रमात जाऊ लागला तेव्हां मंत्र्याने हळूच त्या शिष्याला सांगितले– "अरे हे बघ, राजाला तू तेच दूध घेऊन ये जे काल मला दिले होतेस. म्हणजे तुझे गुरू जिच्यावर जास्त प्रेम करतात तिचेच दूध घेऊन ये. समजले!"

"हो, हो, मी त्याच गाईचे दूध आणतो. आमचे गुरुदेव अतिथींना पिण्यास देण्यासाठी त्याच गाईचे दूध आणण्यासाठी सांगतात." शिष्य म्हणाला.

ह्यानंतर शिष्याने दोन लोटे भरून दूध आणले. त्यातला एक राजाच्या हातात दिला व दुसरा मंत्र्याच्या हातात देत म्हटले– "महानुभाव, हे दूध त्याच गाईचे आहे ज्या गाईचे दूध तुम्ही आणण्यास सांगितले."

मंत्र्याने दूधाचा एक घोट प्याला व तोंड वेडेवाकडे केले नंतर त्याने शिष्याला हाताला धरून थोडे दूर नेले व विचारले–"अरे तू नक्की खरे सांगतो आहेस नां! की हे दूध काल मला दिलेल्या गाईचेच दूध आहे. कां चुकून तुझ्या हातुन गडबड झाली.

"ह्यात काहीहीं चूक झाली नाही." शिष्य म्हणाला.

राजाने त्या गोष्टीकडे लक्ष सुद्धा दिले नाही व थोडे थोडे दूध पित एकाग्रचित्ताने ऋषीच्या वाणीचे श्रवण करीत राहला.

थोड्यावेळाने ऋषींनी आपले वक्तृत्व संपवले व ते उठून उभे राहीले. काहीं कामासाठी ते आत निघून गेले. त्यावेळी राजाला मंत्र्याने विचारले–"प्रभु, दूधाचा स्वाद कसा होता?"

"अरे वा! काय सांगू? एकदम अदभुत् सुंदर चविष्ठ." राजा म्हणाला.

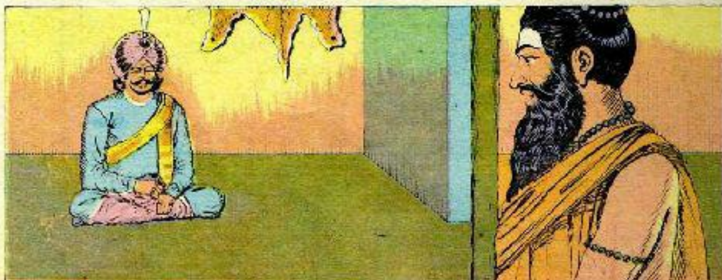
ते उत्तर ऐकताच मंत्री म्हणाला–"महाराज, काल मला दूध इतके स्वादिष्ट अवर्णनिय लागले सांगू त्या करीता मी ऋषींपाशी ही गाय विकत घेण्याविषयी सुद्धा विचारले. ऋषींनी त्या गाईची किंमत एक हजार सुवर्णमुद्रा सांगितली. तेव्हां मी ते पैसे देण्याचा निश्चय केला. परंतु आश्चर्याची गोष्ट आहे. आज मी दूध प्यालो ते एकदम साधारण वाटले.

ते ऐकून राजा क्षणभर मौन राहीला. नंतर शांत चित्ताने म्हणाला–"मंत्रीवर, काल दूधाचा स्वाद अशाकरीचा चांगला होता की तुमचे मन ऋषिच्या बद्दल कृतज्ञतेने भारावलेले होते. परंतु दुसऱ्याक्षणी तुमचे मन चंचल झाले व ती भावना नाहीशी होऊन गेली तुमच्या मनांत दूधाचा स्वाद जाऊन त्या ठिकाणी स्वार्थ भावनेचा किडा वळवळू लागला व तुम्ही त्या ऋषींच्या गाईची किंमत सुवर्णमुद्रामधे केली व त्या गाईची तुलना पैशाच्यो भावात केली. तसे झाल्यामुळे दूधाचा कालचा स्वाद तुम्हांला आज कसा आणि कोठून चांगला येणार.

मंत्र्याने शरमेने मान खाली घातली.

तेव्हा राजा मंत्र्याला गंभीरतेने म्हणाला–"मंत्रीवर, मी ऋषींच्या चरणी व त्यांच्या सानिध्यात एक दिवस शांतीपूर्वक रहाण्याच्या इच्छेने आलो आहे. आपण परत निघून जावे."

त्यावर मंत्री आश्रमाबाहेर निघून गेला.

आपली देवळे

कामाक्षी मंदिर

आसाम मधील गौहत्ती शहरा जवळच्या नील पर्वतावर शोभायमान कामाक्षी देवी भक्तजनांना मंत्र-तंत्राच्या शक्ति देते असा विश्वास पूर्वकाळापासुन प्रचलीत आहे "जगदम्बा कामाक्षीच्या आज्ञेने सांगतो आता असे करा." असे मांत्रिक श्रद्धापूर्वक सांगतात.

भक्तांचा सुद्धा त्यावर विश्वास आहे की दक्ष यज्ञाच्या उपरान्त शंकर सती-देवीच्या भौतिक शरिराला उचलून सर्व पृथ्वीवर संचार करू लागले. तेव्हां सतीदेवींच्या शरीराचा एक अंश ह्या पर्वतावर पडला आणि त्याठिकाणीच ह्या कामाक्षी मंदिराची स्थापना झाली. त्या काळी हे देऊळ एका घनदाट अरण्यात होते. त्यामुळे साधारण भक्त लोकांना तेथे जाता येणे अशक्य व संकटाना तोंड द्यावे लागे.

१६ व्या शतकात ह्या डोंगरातील हे मंदिर काळापहाड सैनिकांनी उध्वस्त केले. त्या सैनिकांनी त्या मंदिराला चारी बाजूने घेरले. त्यामुळे क्षत्रिय राजाला त्या मंदिराचे रक्षण करणे जमले नाही. ह्यानंतर अनेक वर्षे ह्या मंदिरात एकच एक पुजारी राहिला तो म्हणत असे हे देऊळ सदा निर्जन असते.

काही काळानंतर आसामचा राजा मल्लदेव ह्याने बंगालच्या नवाबावर आक्रमण केले. परंतु तेथे युद्धात पराभूत होऊन तो त्या नवाबाचा कैदी बनला. नवाबाने त्याला आपल्या किल्ल्यातील तुरुंगात डांबून टाकले.

एक दिवस मल्लदेव गाढ झोपेत असतांना त्याला एक स्वप्न पडले. स्वप्नात देवीने प्रत्यक्ष दर्शन देत त्याला विचारले–"राजा तुझ्या राज्याच्या सीमेपाशी तुझ्या राज्याची अधिष्टात्री देवीचे देऊळ उध्वस्त होऊन पडलेले आहे. परंतु तू त्याकडे दुर्लक्ष करुन त्याची डागडुजी न करता दुसऱ्या राज्यावर हल्ला करून आता कैदेत पडला आहेस काय तुला ह्या गोष्टीची लाज वाटत नाही कां ?"

राजा खडबडून जागा झाला व त्याला स्वतःची चुक समजली देवीने त्याला स्वप्नात तुरुंगातून बाहेर पडण्याचा मार्ग सुद्धा सांगितला होता. दुसऱ्या दिवशी नवाबाची आई बागेत हिंडत होती. त्यावेळी ती साप चावल्याने बेशुद्ध होऊन खाली कोसळली.

अनेक वैद्यानी नवाबाच्या आईवर उपचार करुन तिचे रक्षण करण्याचा पूर्णप्रयत्न केला. परंतु तिच्या प्रकृतीत काही सुधार पडला नाही. नवाबाला स्वतः पेक्षा आईच्या प्राणांची जास्त पर्वा होती. त्यामुळे स्वतःच्या आईची स्थिती पाहून त्याला अत्यंत दुःख झाले.

वैद्यांनी अनेक प्रकारे उपचार करून शेवटी हार मानली. तेव्हां राजाने दरबार भरवला व अशी घोषणा केली. की जो कोणी माझ्या आईला बरे करेल. त्याला तो जे काय मागेल ते बक्षिस देण्यात येईल. परंतु भरलेल्या दरबारातील एकही माणूस पुढे आला नाही.

कैदेत बंद असलेल्या राजाने पहारेकऱ्याला सांगितले–"तू जर नवाबाला सांगून मला कैदेतून मुक्त केलेस तर राजाच्या आईला मी वाचवू शकेन" असे म्हणताच पहारेकऱ्याने राजाला जाऊन तो निरोप कळवला राजाची गोष्ट नवाबाने मान्य केली व त्याला दरबारातील राजमहालात येण्यासाठी विनविले.

कामाक्षी देवीने राजाला स्वप्नात एका मंत्राचा उपदेश दिला होता. राजाने नवाबाच्या आईपाशी जात त्या मंत्राचा पाठ म्हटला. तेव्हां त्याची आई अशा तऱ्हेने खणखणीत बरी होऊन उठली की जसे काही झोपेतून आता उठावी अत्यंत आनंदाने नवाबाने राजाला मीठी मारली आणि अनेक बक्षीसे भेटी देऊन त्याला मुक्त करून निरोप दिला.

राजा आपल्या राजधानीत परत आला. आणि उत्तमपैकी भाजून तयार, केलेल्या विटांनी मंदीराची बांधणी करून त्याने अल्प काळात ते मंदिर बांधून तयार केले. तो मरे पर्यंत त्या देवीचा भक्त म्हणून राहिला व देवळाची पुजाअर्चा इत्यादी कार्यक्रम व्यवस्थित पार पाडण्याची जबाबदारी शेवटपर्यंत पार पाडली.

त्या दिवसांपासून भक्तगण त्या देवळात दर्शनास येऊ लागले. ह्या देवळातील गाभाऱ्यात काळ्या दगडात कोरलेली देवीची प्रतिमा जणु जिवंत रूप असल्यासारखी भासते. तेथील कोरीवकाम अनेक कलांनी परीपूर्ण असल्यामुळे ह्या देवीला एक प्रकारची आगळी शोभा येते.

निरर्थक कायदा

लवगपुरचे महाराजा शांतगुप्त धर्माचरण सम्बंधी व आचाराविचारांचे श्रद्धापूर्वक आचरण करत होते. मुख्य करून त्यांचा मनात साधू व संन्याशाविषयी भक्ति व अपार आदरभाव होता. राजाने राज्यात एक नविन कायदा काढला की, राज्यातील असलेल्या साधू संन्याशाना कोणत्याही प्रकारचे कष्ट होवू नये. व त्याचा प्रामुख्याने आदर सन्मान करावा. त्यांच बरोबर राजाने स्वतःच्या राज्यात साधू-संन्याशाच्या सोईसाठी त्यांना मुबलक खाणे-पिणे व रहाण्याच्या फुकटच्या धर्मशाळा बांधून दिल्या.

ह्या गोष्टी नंतर एक दिवस राजाचा मंत्री माधववर्मा राजाजवळ येत राजाला म्हणाला-"महाराज, आपण जो कायदा लागू केलात त्याकारणामुळे आपल्या राज्यातील मिळकत जास्त करून साधु-संन्याशांकरीता खर्च होत चालली आहे. त्यामुळे जनतेचे कल्याण न होता विनाकारण विघ्न येऊ लागले आहे. त्यात आणखी एक महत्वाची गोष्ट आपल्या राज्यात अधिक प्रमाणात अपराध करणाऱ्यांची संख्या वाढत चालली आहे.

मंत्र्याचे बोलणे ऐकताच राजाने अनिच्छेनेच मान हलाविली व म्हटले-"मीं साधुच्या कल्याणाच्या हेतूने हा कायदा बनवला. तर तुम्ही त्याच गोष्टीचे उलट कारण मानता आहात. म्हणजे तुमचा हेतू आहे. भगवतस्वरूपी साधु संन्याशाचा अपमान करावा.

मंत्री थोडावेळ गप्प राहीला नंतर म्हणाला-"प्रभू, खरे कारण सांगणे हे माझे मी कर्तव्य समजतो?"

राजाने त्याच्या म्हणण्याकडे स्विकृती सुचक मान हलविली व म्हणाला-"राज-

शांता पाठक

गुरू जवळजवळ वर्षभर देशाटन करीत आहेत. त्यामुळे मला कायदा करण्याचा पूर्व अनुभव असलेल्या महानुभावाकडें सल्ला विचारण्यांची संधी प्राप्त झाली नाही ही तर चांगली गोष्ट आहे. आता तुम्ही एक काम करा, ह्याक्षणी तुम्ही अशा एका गोष्टीचो दवंडी पिटवा की, सारी प्रजा कष्ट मेहनत करून बरोबर वेळेला कर चुकता करेल त्यात जो कोणी हयगय करेल त्याला कठोर दंड देण्यात येईल हा नियम काटेकोरपणे पाळला तर आपल्या राज्याचा खजिनां नवकीच पूर्णपणे भरला जाईल.

मंत्र्याने राजाच्या म्हणण्यानुसार साऱ्या राज्यभर तशी दवंडी पिटविली.

काही दिवसानंतर राजा शांतगुप्तने मंत्र्याला एकांतात बोलावून विचारणा केली–"मंत्रीमहोदय, ह्यावेळी राज्याच्या खजिन्याची काय हालत आहे? सारी प्रजा माझ्या आज्ञेचे पालन करेत आहे नां?

मंत्र्याने विनयतेने राजाला म्हटले–महाराज, तुम्हांला कसेकाय निवेदन करू. राज्याच्या खजिन्याची स्थिती जास्तच बिघडत चालली आहे.

ते उत्तर ऐकताच राजाला अत्यंत आश्चर्य वाटले म्हणजे–"प्रजा माझ्या आज्ञेचे पालन करीत नाही तेव्हां आपण आता त्याचे कारण शोधावयास हवे की प्रजेचा ह्यापाठीमागे काय हेतू आहे. आता गुप्तवेष धारण करून बाहेर पडावयास हवे.

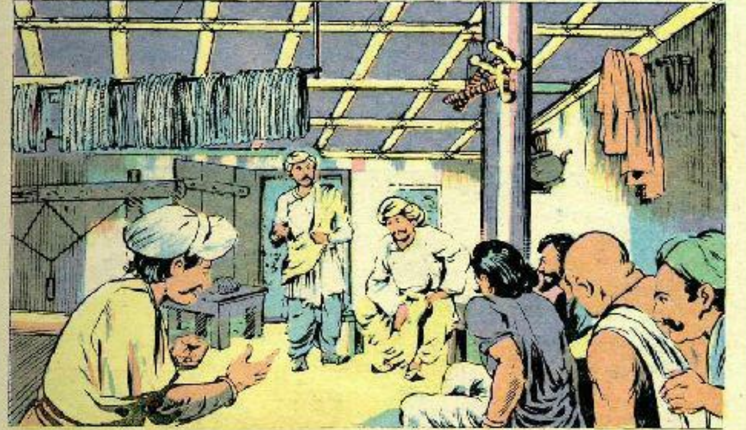
ह्यानंतर राजा व मंत्री दोघे वेष बदलून देशाटन करण्यास निघाले–"एका गावांत पोहचल्यावर त्यांनी पाहिले की काही लोक शेकोटी पेटवून त्याच्या भोवताली गप्पागोष्टी करीत बसलेले आहेत.

राजा व मंत्री दोघे त्याच्यानजिक येऊन पोहोचले व म्हणू लागले–"आम्ही असे ऐकले आहे की, जी माणसे कामधंदा सोडून आळसटा सारखा स्वतःच्या वेळेचा अपव्यय करतात त्यांना ह्या देशाचा राजा मोठ्यात मोठी कठीण शिक्षा देतो.

त्यांचे बोलणे ऐकून ते शेकोटीच्या चौफेर बसलेले लोक पोट धरून खदाखदा हसू लागले. आणि म्हणाले–"अहो, आम्हांला वाटते की तुम्ही ह्या देशातील नसावेत परदेशातील असावेत." असे म्हणून त्यांनी त्या दोघांना भिंतीवर लटकवलेले दण्ड कमण्डलु व भगवी वस्त्रे दाखविली व ते दाखवत म्हटले–"जर कां कोणी आम्हाला असे म्हणू लागले की आम्ही राजाच्या आज्ञेचे उल्लंघन करीत आहोत तर काही क्षणातच आम्ही साधू संन्याशांचा वेष धारण करतो. परंतु एक गोष्ट खरी आहे. ह्या देशातील आळशी लोकांना मात्र शिक्षा मिळते आहे. परंतु साधू-संन्याशाच्या बाबतीत हा कायदा लागू होत नाही. मग त्यांनी कोणताही अपराध कां केला असेंना साधू संन्याशांच्या वेषात आम्हांला पाहून लोक उलट आमचा इतका सन्मान व आदर करतात बंस्स्...

"हो, हो, असे आहे कां? ह्यानंतर राजा व मंत्र्याने आजुबाजूच्या देशातून भ्रमण केले. त्यांना बहुतेक ठिकाणी तशा प्रकारचा अनुभव आला.

नंतर राजा व मंत्री राजधानीत परतले. राजाला राजवाड्यात परत आल्यावर एक मोठी चिंता वाटू लागली की आपण प्रजेच्या हितासाठी ज्या गोष्टीची योजना आंखलीं ती तर निरर्थक सिद्ध झाली. त्याचवेळी राजगुरू देशाटनाहून परत आले होते तेव्हां ते ताबडतोब

मंत्र्याला राजाला समजले. राजा मंत्र्यासह राजगुरुच्या दर्शनास निघाला.

राजगुरुंनी राजाचे म्हणणें शांतचित्तानें ऐकले व त्याला समजावत म्हणाले– "राजन्, कोणत्याही गोष्टीची योजना व आदर्श न पहाता जो कायदा लागू करण्यात येतो तो सदा राजाला व प्रजेला अभिशाप म्हणूनच सिद्ध होता. लोककल्याणाच्या हेतूने सर्वस्व परित्याग करणारे महापुरुष अगदी मोजण्या इतकेच सांपडतात.

"गुरुदेव, आम्ही लोक प्रत्येक दिवशी अनेक साधू संन्याशाना पहात होतो नां ?" राजा म्हणाला.

राजाचे उत्तर ऐकून राजगुरू मंदहास्य करीत म्हणाले–"पण त्यातील खरे साधू संन्याशी ओळखणे कठीण आहे. काहीं लोक जबाबदारी सांभाळण्याकरीता खोटे खोटे साधू संन्यासाचे रूप घेतात आणि अशा लोकांकरीता आपली प्रजा न्यायाने त्यांचा आदरसत्कार करते व त्यांना प्रोत्साहन देते. त्यामुळे लोकांमधे आळशीपणा व अराजकता माजू लागली आहे.

त्यावर राजा शांतगुप्तने नम्रतेने प्रणाम करीत म्हटले–" गुरुदेव, आपल्या म्हणण्याचा अर्थ हा निरर्थक कायदा न्याये हा नष्ट करण्याच्या उद्देशाचाच. आहे नां ! तेव्हां आजच मी नष्ट करून टाकतो.

" राजन्, हे काम आपण जितके लवकर कराल तेवढे उत्तम होईल त्याचबरोबर एक गोष्ट लक्षात ठेवा. आजपासून धार्मिक रितीरिवाज ह्यांच्या चालीरिती संबधी आपल्या मनांतले भाव व विश्वास आपण जनतेवर अन्यायाने लादण्याचा प्रयत्न आजिबात करू नका." राजगुरूने राजाला सल्ला देत म्हटले.

राजाने त्याच दिवसांपासून साधू संन्याशांच्या सुखसोई करीता उपलब्ध केलेल्या धर्मशाला खानावळी वगैरे सर्व गोष्टी बंद करून टाकल्या आणि राज्यात अशी दवंडी पेटवली की राज्यात जो कोणी आळशी दिसेल त्याला कडक दंड करण्यात येईल.

यमराजा बरोबर युद्ध करण्याच्या इच्छेने गेलेल्या रावणाने यमलोकात नरक-यांतना भोगणारे पापी लोक व स्वर्गसुख भोगणारे पुण्यवान लोक पाहिले.

क्रुर व भयंकर असे वाटणारे यमदास सेवक पापी लोकांना किडे व धाण यांचा आहार देत होते. कुत्र्यांना चावायला लावत होते वैतरणी नदीत बुचकळत होते. तापलेल्या वाळूवर चालायला लावत होते. अशा तऱ्हेच्या भयंकर यातना भोगणारे लोक प्रेतवत पडून राहून तहानेने तडफडत होते. तर दुसऱ्या बाजूला पुण्यवान लोक पुण्याईची फळे चाखत अनेक प्रकारे सुखोपभोग प्राप्त करीत होते. लक्षावधी असलेले पापी लोक जे यातना भोगत होते. त्या पाहून रावणाला त्यांची अत्यंत कीव आली. त्याचे मन कळवळले. तो त्या यातनापासून त्यांना मुक्तकरू लागला. ते पाहून यमदूत संतापाने लाल झाला. त्या लोकांनी रावणाच्या पुष्पक विमानावर आपल्या शुळ, मुसळ, तोमर इत्यादी आयुधाचा वापर करून हल्ला केला, काहीजण तर मायावी वेष घेऊन मधमाश्याप्रमाणे त्यांच्या भोवताली गुंजारव करून विमानाची मोडतोड करून फेकून देऊ लागले. परंतु ते विमान अक्षय होते. त्यामुळे ते भंगले नाही.

तितक्यात नारदमुनी यमराजापाशी आले. त्यांनी त्यांचा आदर सत्कार करून पादपुजा वगैरे केली व कुशलक्षेम विचारत त्यांच्या येण्याचे कारण विचारले.

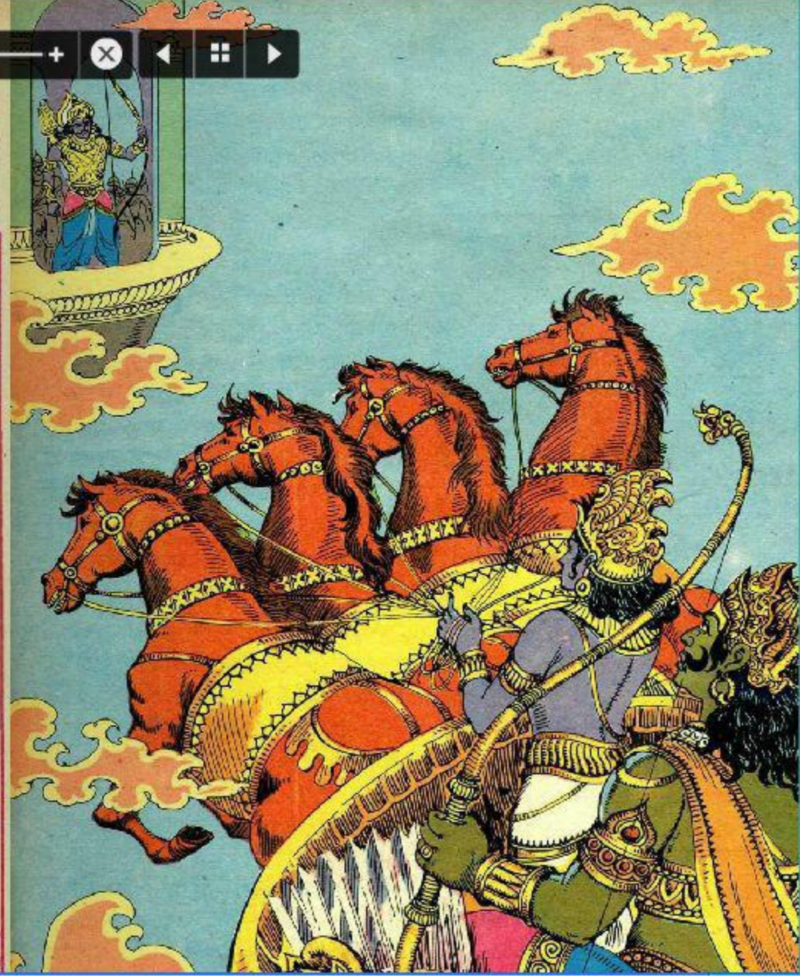
"यमराजा, दशग्रीव नावाचा अजेय राक्षस आपणास पराजित करण्याच्या दृढ निश्चयाने आपल्यावर हल्ला करण्यासाठी आला आहे. आता खरी आपल्या यमदण्डाची परिक्षा होणार आहे." नारद म्हणाले. त्याचवेळी लांब त्यांना एक झगमगते पुष्पक विमान दृष्टीस पडले.

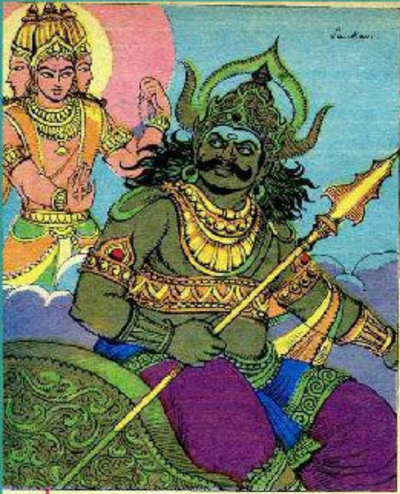
तिकडे रावणाने थोडावेळ यमलोकांवर हल्ला करून युद्ध केले व शेवटी त्यांच्यावर पाशुपतास्त्राचा प्रयोग केला. तो झाल्यावर वणवा पेटल्या प्रमाणे तो सारा प्रदेश व त्यांतील झाडे झुडपे भस्मीभूत होत आग चोफेर पसरत चालली. त्यांत यमाचे दास सेवक त्यात पाखरां प्रमाणे जळून भस्म होऊन गेले. ते पाहून प्रसन्नतेने रावणाने आपला आनंद व्यक्त केला तो व त्याचे मंत्री मोठमोठ्याने हंसले की त्या हसण्याच्या आवाजाने सारा यमलोक दणाणून गेला.

तो आवाज ऐकून यमराजाने जाणले की, रावणाने सर्व जिंकले आहे. तेव्हां त्याने आपल्या सारथीला बोलावून रथ तयार करण्याची आज्ञा केली. काही क्षणातच लाल तांबुस घोड्यांचा रथ येऊन उभा झाला. मृत्यु देवी यमपाश धारण करून त्याच्या जोडीने रथामधे उभी राहली. यमराज रथात बसले. दुसऱ्या बाजूला कालपाश अशा प्रकारे युद्धाला निघालेले यमराज पहाताच तिन्ही लोक व देव देवता थरथर कांपू लागले.

मनाप्रमाणे विद्युतवेगाने धांवणारे ते यमराजाच्या रथाचे घोडे काही क्षणातच त्याला रावणा समोर घेऊन आले. मृत्यु देवतेच्या बरोबर अत्यंत भयंकर दिसणाऱ्या यमराजाच्या रथाला पाहूनच रावणाचे मंत्री घाबरून जाऊन सैरावैरा पळू लागले परंतु रावण थोडा देखील डगमगला नाही. तो जसाचा तसा निश्चल उभा राहीला.

त्यानंतर यमराज व रावण ह्या दोघांमधे सात दिवसरात्र घनघोर युद्ध झाले. यमराजाने आपल्या अस्त्राने रावणाला अनेक प्रकारे जखमी केले. परंतु रावणाने

हार मानली नाही. उलट आपल्या अनेक प्रकारच्या बाणाने यमराज व मृत्युदेवीला व सारथ्याला अनेक प्रकारे त्रस्त करून सोडले.

ते पाहून मृत्यु यमराजाला म्हणाला– "यमधर्मराज, ह्या राक्षसा बरोबर मला युद्ध करण्याची परवानगी द्या. मी ह्याला काही क्षणात मारून टाकतो: मारणे हा माझा हक्क आहे. मी कित्येक राक्षसांना मारलेले आहे. हे पण पाहिले आहे की, प्रलय काल आला तर साऱ्या जगाचा नाश होतो. हा तर मला एखाद्या किडयाप्रमाणे आहे?"

"तुम्ही पहा! मी ह्याला कसा मारून टाकतो." असे म्हणत यमाने कालदण्ड घेतले. ते ज्वाळेनें तळपत असल्याप्रमाणे भयंकर वाटले. यमराज ते उचलून रावणावर फेकणार तितक्यात ब्रह्मदेव प्रत्यक्ष होत म्हणाले–"यमराज, ह्या कालदण्डाचा प्रयोग करू नको. ह्या दण्डाच्या प्रयोगाने जर कां रावणाचा मृत्यु झाला तर रावणाला मी दिलेला वर खोटा प्रमाणित होईल. मृत्यु झाला नाही तर ज्या उद्देशाने मी ह्या कालदण्डाची सृष्टी केली आहे ती असत्य सिद्ध होईल. पुष्कळ वर्षांपूर्वी मी ह्याची सृष्टी मृत्यु साठी अमोघ म्हणून केली होती. त्यामुळे जर कां तू ह्या कालदण्डाचा प्रयोग रावणावर केलास तरी कोणत्या नां कोणत्या तरी रूपाने तो कालदण्ड खोटा सिद्ध होईल व माझे म्हणणे खोटे ठरेल."

ब्रह्माचे म्हणणे मान्य करून त्याने कालदण्ड वेगळे काढून ठेवले. त्याच्या लक्षात आले की, रावणाचा संहार करण्याचा दुसरा मार्ग नाही. तेव्हां युद्धक्षेत्री जाण्यात तरी काय अर्थ आहे? असा विचार करून यमराज रथासकट अदृश्य होऊन ब्रह्माबरोबर स्वर्गात निघून गेला.

रावणाने यमाला पराभूत केल्याची घोषणा केली. व तो आपल्या पुष्पक विमानात विराजमान होऊन यमपुरीला

पोहोचला. ते दृष्य पाहून नारदमुनी अत्यंत आनंदीत झाले.

यमराजाला पराजित करून मारीच व इतर मंत्र्याची स्तुती प्रशंसा प्राप्त करून रावण आपल्या पुष्पक विमानात बसून मोठ्या गर्वाने फुलून जाऊन पाताळ लोकात निघाला. तेथे प्रथम त्याने वरुणाच्या आधीन असलेले व स्थित समुद्रात प्रवेश करून वासुकी वगैरे नागलोकांवर अधिकार प्राप्त केला. नंतर निवात व कवच ह्यांच्या अधिकारात असलेल्या मणिमती नगरात पोहोचला. तेथे त्याने आपली अनेक विभिन्न अस्त्रे शस्त्रे धारण करून युद्धास तयार होऊन येत असलेल्या निवात व कवच ह्यांच्याबरोबर युद्ध केले.

हे युद्ध एक वर्षापर्यंत अखंड चालू होते. जय व पराजय ह्यांचा निर्णयच लागत नव्हता. अशा वेळी ब्रह्मा आपल्या वहानात बसून तेथे आले व त्यांनी त्या दोघांच्यात सख्य निर्माण केले. तोपर्यंत रावण निवात व कवच ह्यांच्याकडे पाहूणा म्हणून राहिला. त्यांने त्या ठिकाणी त्याचा वेळ इतका ऐषआरामात घालवला. त्यावेळी त्याने त्यांच्यापाशी नव्याणव मायाजाल विद्या शिकल्या ज्या त्याला माहित नव्हत्या. नंतर तो वरुणाचे नगर शोधण्यासाठी निघाला. त्याला मार्गमध्यावर कालकेयचे अश्म नगर लागले. तेथे रावणाने कालकेया

बरोबर युद्ध केले. त्या युद्धात रावणाने कालकेयाचा संहार केला.

त्या युद्धात वीरांमध्ये विद्युज्जिव्ह सुद्धा होता. जो शुर्पणखाचा पती होता. त्याला आपल्या शक्ति सामर्थ्याचा भयंकर अहंकार होता. तो आपला जबडा आवासून विजेच्या कडकडाटा सारखा जिभेने राक्षसांना चाटून खाऊन टाकत असे. परंतु अशा पराक्रमी राक्षसाला रावणाने एका सेकंदात मारून टाकले. ह्या लढाईत एकूण चारशे कालकेयचे सैनिक रावणाच्या हाती मरण पावले.

तेथून निघाल्यावर रावण वरुणाच्या महालात आला. तो महाल पांढऱ्याशुभ्र खण्डा सारखा कैलासा प्रमाणे वाटत होता.

तेथे क्षणाक्षणाला दूधाची धारा देणारी सुरभी नावाची कामधेनु रावणाला दिसली. त्या क्षीरसागरा पासूनच चंद्रमा तयार झाला. अमृत निर्माण झाले. त्या क्षीरसागराच्या फेसाच्या आहारावरच काही ऋषी मुनी जगत. नंदी कामधेनु पासूनेच उत्पन्न झालेला होता. त्या तशा कामधेनुला प्रदक्षिणा घालून रावण वरुणाच्या महालात पोहोचला. वरुणांच्या द्वारपालांनी त्याच्याबरोबर युद्ध केले. रावणाने त्या लोकांचा संहार केला. नंतर त्या वीरांना म्हटले– "तुम्ही त्या वरुणाकडे जा. व त्यांना सांगा की, रावण युद्धासाठी आला आहे." वरुणांची मुलेनातवंडे आपल्या सैन्यासह रथांवर स्वार होऊन रावणाशी युद्ध करण्यास आले. परंतु काही क्षणातच सर्वजण रावण व त्याच्या मंत्र्यांच्या हाती पराभूत झाले. आपल्या सर्व सैन्याला लढाईत पराभूत झालेले पाहून वरुणाच्या मुलांनी मोठ्या पराक्रमाने शर्थीने लढा दिला परंतु त्यांना सुद्धा रावणापुढे हार मानावी लागली. त्यानंतर रावणाने वरुणाला मोठ्या गर्जना करीत युद्धास आह्वान केले. तेव्हां त्याला समजले की, वरुण आपल्या महालात नसून संगीत ऐकण्यासाठी ब्रह्मलोकात गेला आहे.

ते पहाताच रावणाने स्वतःचा विजय झाल्याची दवंडी पिटवीली. व पुष्पक विमानात स्वार होऊन तो पुनः अश्म नगरात परत आला. तेथे मोठ्या गर्वाने फुलून जाऊन तो स्वैरसंचार करू लागला. तेव्हां त्याला विलक्षण असे एक अद्भुत भवन दृष्टोत्पत्तीस पडले. तो महाल उत्तम तऱ्हेने सजविला होता. त्यात माणीक मोती वैडुर्य वगैरे मढवलेली दारे खिडक्यानां तोरणें होती सोन्या चांदीचे खांब होते स्फटिकाची जमिन होती. तो महाल कोणाचा आहे ह्यांचा शोध काढण्याच्या उद्देशाने रावणाने आपला मंत्री प्रहस्त ह्याला आज्ञा करीत म्हटले–" तू ह्या महालाचा मालक कोण हे शोध ?"

प्रहस्त महालात प्रवेश करीत पहिला प्राकार निरखित आत गेला. परंतु तेथे त्याला कोणीही दिसले नाही. अशा प्रकारे तो एकापाठोपाठ सात दालने ओलांडून आत गेला. तेव्हां तेथे त्याला एक अग्नि दिसला त्याच्या मध्यभागी एक दिव्य असा पुरुष दिसला. तो सुर्यांच्या तेजाने डोळे दिपावे तसा पहावत नव्हता. तो महापुरुष प्रहस्ताकडे पाहून प्रसन्नतेने हंसला ते त्याचे हसणे ऐकून प्रहस्त पुलकीत झाला. तो परत पावली रावणापाशी आला आणि त्याने तेथे पाहिलेला व ऐकलेला सारा समाचार रावणास सांगितला.

ती गोष्ट ऐकून रावण आपल्या पुष्पक विमानातून उतरला. व त्याने त्या महालात प्रवेश केला. तेव्हां त्या महालाच्या मुखद्वाराच्या आकाराचा प्रचंड भयंकर आकृतीचा एकजण दाराच्या चौकटीत उभा राहिलेला. त्याला दिसला. त्याच्या डोक्यावर चंद्र होता. त्याच्या तोंडातून भयंकर ज्वाळा बाहेर पडत होत्या. त्याचे डोळे तांबरलेले होते. ओठ लाल बुंद होते. त्याचा चेहरा गोरापान होता. केस विखूरलेले होते. लांब लांब मिशा व दाढी होती. जबडा भयंकर वासलेला होता. हातात वजनदार गदा होती. ते त्याचे भयंकर रूप पाहून रावण उभा हादरून गेला. त्याचे अंग कांपू लागले. ती भयंकर आकृती रावणाला पहाताच म्हणाली–"अरे राक्षसा,

भिऊ नकोस ! सांग तुला काय पाहिजे ?"

"मला युद्ध करावयाचे आहे." रावण म्हणाला.

"तू कोणा बरोबर रे युद्ध करणार ? माझ्या बरोबर कां बळी बरोबर ?" त्या भयंकर आकृती विचारले.

"मी तर या महालाच्या अधिपती बरोबर युद्ध करणार आहे. परंतु तुम्ही ज्याच्या बरोबर युद्ध करण्यास सांगाल त्याचा बरोबर मी युद्ध करतो.

"बळी महालाच्या आत आहे. पाहिजे तर तू त्या महामहच्या बरोबर निर्विघ्नतेने युद्ध करू शकतोस." त्या भयंकर आकृतीवाल्याने सल्ला देत म्हटले.

रावण आत गेला. परंतु सूर्याच्या प्रखर तेजा सारख्या तळपत असलेल्या बळीच्या डोळ्याकडे त्याला पहावले नाही. परंतु बळीने सरळ रावणाला सहजतेने उचलून आपल्या मांडीवर बसवले व म्हटले–"बाळा, तू कोणत्या कामासाठी आवंजुन येथे आला आहेस. सांग मी तुझ्या सांगण्याची इच्छा पूर्ण करेन."

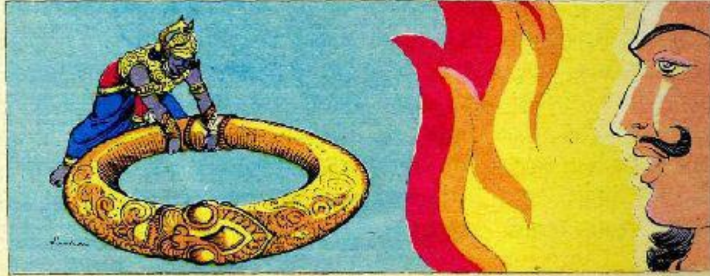
"महानुभाव तसे येण्यांचे काही खास कारण नाही. मी तर ऐकले होते पुष्कळ वर्षांपूर्वी विष्णुने आपल्याला धोका देऊन कैद केले होते. मी तर आपल्याला मुक्त करण्याची सामर्थ्यता ठेवतो. त्यामुळे मी ह्याकार्या साठी ते पूर्ण करण्याच्या विचाराने येथे आलो आहे." रावणाने विनयतेने म्हटले.

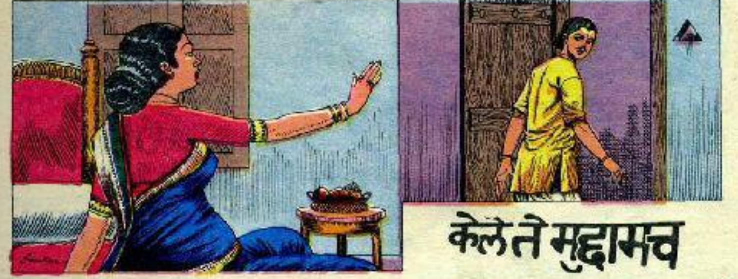
"ओहो, हे तर ठिक आहे, तर मग मी तुला एक खास गोष्ट सांगतो. तेथे पडलेले कुडल उचलून घेऊन ये." बळी म्हणाला.

रावणाने त्या कुंडलापाशी जाऊन ते पाहीले तेव्हां ते एका मोठ्या वजनदार चक्राप्रमाणे होते. रावणाने मोठ्या कष्टाने ते उचलण्याचा प्रयत्न केला व अपमानित झाला. ते कुंडल जराही हलले नाही. तेव्हां रावणाने आपली पूर्ण शक्ति पणाला लावली व दोन्ही हाताने जोर करून उचलण्याचा निष्फळ प्रयत्न केला ते जराही जागचे हलले नाही.

ते पाहून बळी रावणाच्या जवळ जात म्हणाला–"तू ज्या कुंडलाला किंचितही हलवू शकला नाहीस ते कुंडल आमचे पूर्वज हिरण्यकश्यपू ह्यांनी कानांत घातलेले एक कुंडल आहे. त्यांनी असा वर प्राप्त केला होता. की आपला मृत्यु कोणाच्याही हातून होवू नये. परंतु शेवटी नरसिंहरूप धारण केलेल्या विष्णुच्या हाती त्यांचा मृत्यु झाला. त्याच विष्णुला तू आता मुखद्वाराशी पाहिले आहेस. ते नेहमी त्याच द्वारावर रहातात.

ते ऐकताच रावणाचा संताप अनावार झाला. तो दारापाशी रागारागात गेला. त्याला द्वाराजवळ कोणीही दिसले नाही.

केले ते मुद्दामच

कनकदास नांवाचा एक गृहस्थ सीतानगर गांवात रहात होता. तो निःसंतान होता. त्याने व स्वर्णलताने–पुष्कळ व्रत वैकल्ये वगैरे केले. शेवटी दहा वर्षांनंतर तिला दिवस राहिले. त्यामुळे तिच्या चेहऱ्यावर थोडी उदासी दिसू लागली.

कनकदासाचे आपल्या बायकोवर अतिशय प्रेम होते. तिला उदास असलेली पाहून तो म्हणाला–"तू अशी उदास उदास राहू नकोस. तुला काय हवे ती इच्छा मी पूर्ण करीन."

"रामपुरचा सोनार आहे ना! नागराज, त्याच्या हातांनी त्यानी स्वतः जडवलेली मोत्याची माळ गळयांत घालून मिरवण्याची मला फार इच्छा झाली आहे." स्वर्णलतेने आपले मनोगत सांगितले.

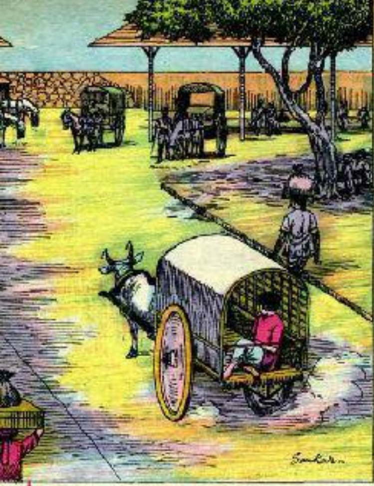
रामपुरचा नागराज सोनार फार प्रसिद्ध होता. लोकांचे असे मत होते कि, त्याच्या दुकानांत तयार केलेला कंठा गळयांत घालून फिरणे शुभ आहे.

एरवी त्याच्या बायकोने असा मोत्याचा कंठा मागितला असता तर कदाचित कनकदासाने दिला नसता. पण तिच्या अशा स्थितित तिला नकार देणे त्याला बरे वाटले नाही. तो म्हणाला–"ठीक आहे. मी स्वतः मोत्याचा कंठा करून आणतो."

"अहं, मला सोडून तुम्ही जाऊ नका बर! मला नाही चैन पडणार तुमच्याशिवाय तेव्हां दुसऱ्या कुणाला तरी पाठवून द्या." स्वर्णलता लाडिकपणे म्हणाली.

कनकदासाने विचार केला कि आपला मित्र शंभुदास ह्याचा मुलगा जो गणपती त्याला हे काम सांगावे.

शंभुदास लोहाराच काम करत असे. त्याचा मुलगा गणपती त्याला त्याच्या कामात मदत करीत असे. एकदा तरी

आपण रामपुर पाहून यावे असे गणपतीला नेहमी वाटत असे. पण त्या गावांत त्यांच्या नातलगापैकी कोणीही नव्हते. तेथे जायचे म्हणजे खूप खर्च त्या शिवाय तेथे धर्मशाळेत उतरायचे, खाणावळीत जेवायचे गावांत हिंडाफिरायचे हा वेगळा खर्च होणार म्हणून शंभूदासाने गणपतीला रामपूरला धाडण्याचा विचारच केला नाही.

कनकदास गणपतीला बोलावून म्हणाला– "मी तुला एक काम सांगतो. माझ्यासाठी नेवढे कर. तू रामपुरला जाऊन नागराजच्या दुकानांतून एक मोत्याचा कंठा बनवून आपल्याबरोबरच घेऊन ये. त्या गावांत माझे नातेवाईक सिद्धराज म्हणून आहेत त्यांच्याकडे उतर. तुझा हा सर्व खर्च मी करीन."

गणपतीला काय दुधांत साखर पडल्यासारखेच वाटले. त्याने एकदम होकार दिला. शंभुदासला सुद्धा वाटले बरं झालं. बरेच दिवसापासून गणपती रामपुरला जाण्यासाठी पाठीस लागला आहे. अनायासा त्याच्या मनासारखे झाले.

गणपती रामपुरला पोहोचला. तेथे जाऊन चवकशी करत करत सिद्धराजाचा पत्ता काढला. त्याच्या घरीं जात असतां वाटेत एके ठिकाणी चिखलांत पाय घसरून पडला. कपडे सगळे चिखलाने भरले. पण शेवटी सिद्धराजाच्या घरी जाऊन पोहोचला. कनकदासने पाठविले आहे असे सांगितल्यावर सिद्धराजाने मोठ्या आदराने त्याचे स्वागत केले.

सिद्धराज त्याला म्हणाला–"कनकदासाने पाठविले आहे म्हणजे तू आमचा पाहुणा ती तुझ्या हातातली पिशवी दे माझ्याकडे. मी नीट जपून ठेवतो. मागच्या अंगणात विहीर आहे तेथे जाऊन अगोदर स्वच्छ चांगली अंघोळ करून ये." असे म्हणून त्याला दोरबादली देऊन सिद्धराज एक हंडा घेऊन विहीरीकडे गेला. हंडा तेथे ठेवत तो म्हणाला–"आणि हे बघ अंघोळ झाल्यावर एवढा हंडा तेवढा पाण्यानें भरून ठेव."

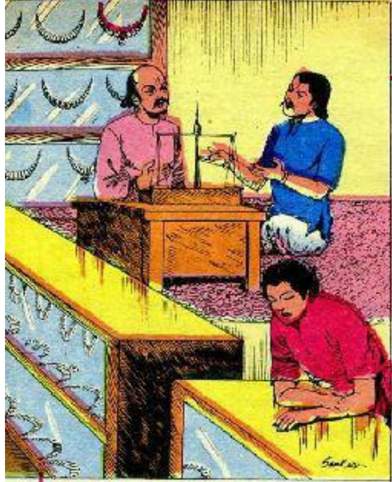
'पाहुण्याच्याकडून अशी कामे करून घेतात अं!' म्हणून गणपतीला आश्चर्य वाटलं. तरी पण त्याने सांगितल्याप्रमाणे हंडा भरला आपले कपडे धूवून वाळवले. दमला होता बिचारा. सिद्धराज आपल्याला नोकर समजतो आहे. बहुतेक असे त्याला वाटले. पण तो काही बोलला नाही.

गणपती स्नान करून कपडे करून आल्याबरोबर सिद्धराजाने त्याला जेवायला बोलावले. तिथेही त्याला तसाच प्रकार दिसला. सिद्धराजाच्या घरचे लोक पाटावर बसले होते. त्यांच्या पुढे चांदीची ताटे होती. गणपतीच्या पुढे केळीचे पान ठेवून त्याला बसण्यास सांगितले. वाढताना सुद्धां सर्वांना कढत कढत अन्न वाढले आणि ह्याच्या पानावर मात्र गार गोटया. तो भुकेलेला आणि दमलेला होता. कसे बसे जेवण झाले.

"दमला असशील नाही? जेवण झालं ना नीटपणी? जा आता.ही चटई घे आणि पड तिथे." भिंतीकडे इशारा करून सिद्धराज म्हणालं आणि तो घरातील इतर मंडळी पलंगावर जाऊन झोपली. गणपती हे सर्व मुकाटयाने सहन करीत होता. पाहुणा होता ना?

दुसऱ्या दिवशीं भल्या पहाटेच सिद्धराजाची बायको गणपती निजला होता तेथे आली. त्याला उठवून म्हणाली–"बाळा, अरे आज अजून आमचा दूध काढणारा नोकर आला नाही रे. तूं जरा तेवढे

म्हशीचे दूध काढून आण बरं. अजून कोणी उठलं नाही म्हणून बरं आहे. बघ आत्ता येतील सर्व चहा साठी कांव कांव करत." काय करतो बिचारा गेला कासंडी घेऊन गोठयांत.

"शाब्बास. ठेव तिथे कासंडी, धार काढताना वैरण घातली होतीस ना? आता तिला पाणी दाखव. तिथे आहे बघ दोर बादली. आणि हे बघ, तेवढा हौदे पण भरून ठेव पाण्यानी. नोकर सुद्धां अजून आलेला दिसत नाही." प्रेमळ आवाजांत सिद्धराजची बायको म्हणाली.

सर्व कामें मुकाटयाने करून आपलें सर्व आटपून गणपती नागराज सोनाराकडे निघाला. त्याला निघालेला पाहून सिद्धराज म्हणाला–"थांब, थांब, मी ही येतो तुझ्या बरोबर."

सिद्धराज आणि गणपती दोघे घराबाहेर पडले. सिद्धराजाच्या हातांत एक मोठी पिशवी होती. जड असल्यामुळें ती गणपतीच्या हातांत देत सिद्धराज म्हणाला–"भोपळे आहेत ह्याच्यात. माझ्या मित्राच्या घरी पोहोचवायचे आहेत. वाटेंवरच आहे त्याचे घर जातां जातां पोचते करून पुढे जाऊं नागराजच्या दुकानात."

भोपळयांच्या वजनानें गणपतीचे हात अगदी भरून आले. ह्या हातांतून त्या हातांत. त्या हातातून ह्या हातात असे करत करत कसे तरी भोपळे मित्राच्या घरापर्यंत पोहोचले एकदाचे. मग सिद्धराज त्याला घेऊन नागराजाच्या दुकानांत आला.

सिद्धराजानें नागराजाला सांगितले कि कनकदास नांवाच्या माझ्या एका चांगल्या मित्राला त्याच्या बायकोसाठी एक हार पाहिजे आहे. फार दिवसांनी प्रथमच त्याच्या बायकोला दिवस राहिले आहेत. तेव्हां तिला आवडेल असा एक सुंदर हार करून दे.

चार दिवसांत करून देतो म्हणून नागराजाने सांगितले. हें चार दिवस गणपती सिद्धराजाच्या घरी राहिला. त्याच्याकडून नोकरा प्रमाणे सर्व कामें करून घेतली. पण त्याचा अपमान होईल किंवा वाईट वाटेल असे कांहीं ही कोणी ही त्याला बोलले नाही. गणपती सर्व मुकाटयाने सहन करत गेला.

चार दिवसानी नागराजाने म्हटल्या प्रमाणें हार तयार करून दिला. कनकदासाचा माल घेऊन गणपती सीतापुरास येण्यास निघाला. सिद्धराजाच्या घरच्या लोकांनी त्याला मोठ्या प्रेमानें निरोप दिला म्हणाले–"गणपती, पुन्हां केव्हांही तू रामपुरला आलास म्हणजे आमच्याच घरी उतरत जा.

रामपुर सोडल्यावर गणपतीला हाय से झाले. तो सुखरूप सीतापुरला येऊन पोहोंचला. लागलीच कनकदासच्या घरी जाऊन मोत्याचा कंठा त्याच्या स्वाधीन केला. कनकदासने त्याच्या प्रवासाविषयी चौकशी केली.

गणपती म्हणाला–"सिद्धराजच्या घरचे लोक फार चांगले आहेत. मधुर भाषी आहेत. पण मला वाटते त्यांचा पाहुणचार फार वेगळा आहे." आणि त्याने आपल्या स्वागताचे वर्णन केले.

ते ऐकल्यावर कनकदास संतापून म्हणाला–"वेगळं कांही नाही. मुद्दामच ते तसे वागले. चार दिवस तुला जेवाला घातलें ना? म्हणून दुप्पट काम करून घेतले दुसरं काय."

"नाही मला तसे नाही वाटत. मला राग येण्यासारखा त्यांचा व्यवहार नव्हता. मला वाटते ह्याला दुसरे कांहीं तरी कारण असले पाहिजे."

"होय, कारण आहे. त्यांनी अगदी जशास तसाच तो तुझ्याशी वागला.

"त्यात त्यांचे काय चुकलं?" कनकदास म्हणाला.

खरी गोष्ट गणपतीच्या लक्षात आली. त्यांचा पाहुण्याचा राग त्यांनी गणपतीवर काढला होता. म्हणून कनकदासाला त्याचे काही वाटले नाही. पण गणपतीने मात्र निश्चय केला कि कनकदासच्या कामासाठीं कधीही रामपुरला जायचे नाही.

कोष्टयाचे चातुर्य

फार पूर्वीची गोष्ट आहे. एकदा एक राजा आपल्या सिंहासनावर बसला होता. त्या वेळी शेजारच्या राज्याचा एक दूत तेथे आला. त्याने सिंहासना भोवती एक वर्तुळ काढले आणि राजाकडे पहात उभा राहिला.

राजाने आपल्या मंत्र्यांना विचारले कि हा दूत काय म्हणतो आहे? ह्या वर्तुळाचा काय अर्थ असेल?

मंत्र्यांच्या कांहीं लक्षांत येईना. ते नुसते आश्चर्यानें पहात राहिले. राजा त्रासून गेला आणि त्याने आपल्या मंत्र्यांना त्या वर्तुळाचा अर्थ समजणाऱ्या एकाद्या चतुर व्यक्तिला शोधून आणण्याची सर्वांना आज्ञा दिली.

सर्व मंत्री चारी दिशांना धावले. बरीच शोधाशोध केल्यावर काही मंत्र्यांनी पाहिले कि एका घरांत एका खोलीत पाळणा आपल्याआप हलतो आहे. वर गच्चीत वाळत घातलेल्या धान्यावर टांगलेला एक पंखा तोही असाच हालत आहे. त्यामुळें पांखरांपासून धान्याचे रक्षण होत आहे. मंत्र्यांनी आणखी एका खोलींत डोकावून पाहिले. तेथें त्यांना एक कोष्टी धोटा हलवत एकाग्रतेनें कापड विणताना दिसला. असे विचित्र प्रकार!

मंत्र्यांनी त्याला विचारले–"अरे! हा काय चमत्कार आहे? हा पाळणा आणि तो वरती पंखा आपोआप कसे हालत आहेत? तेथे कोणीही बसलेला नाही. मग कोण हलवते?"

"आपोआप कसं हालेल सरकार? मीच येथून हालवत आहे. बघा ना. ह्या दोन दोऱ्या धोटयाला आहेत. एक पाळण्याची आणि दुसरी पंख्याची." कोष्टी म्हणाला.

"कल्पक आहेस." मंत्री म्हणाले. "आपल्या राजाला अशाच एका चतुर माणसाची गरज आहे. त्यांच्यावर आलेले संकट तू सोडवू शकशील." असे सांगून मंत्र्यांनी वर्तुळाचे वर्णन केले. ते प्रत्यक्ष पाहिल्या शिवाय मी काय सांगणार?" कोष्टी म्हणाला.

मंत्र्यांनी बोलविल्याबरोबर त्यानें दोन गोटया घेतल्या आणि निघाला.

दरबारांत पोहोंचल्या बरोबर त्यानें प्रथम राजाला मुजरा केला. नंतर वर्तुळ काढून दूताकडे पाहिले. स्मित करून गोटया त्याच्याकडे फेकल्या. दूताने आपल्या खिशातून मूठभर जोंधळे काढून जमिनीवर फेंकले. लगेच बाहेर जाऊन एक कोंबडा पकडून आणून कोष्टयानें त्या दाण्यावर सोडला भराभर कोंबडयाने सर्व दाणे टिपले आणि वर मान करून दूताकडें पाहूं लागला.

एकक्षण ही तेथें न थांबता दूत पळून गेला.

"हे काय गौडबंगाल आहे?" राजानें विचारले.

कोष्टी हंसत हंसत म्हणाला–"हे कोडेच आहे. शेजारच्या राजानें ह्या दूताकरवी निरोप पाठविला कि, आम्ही तुमच्या राज्याला घेरणार आहो. बोला तुम्हीं हार मानता का युद्ध करता. मी त्या गोटया टाकून विचारले कि, काय हा पोरखेळ आहे? त्यावर धोन्याच्या रूपाने त्याने सैनिक सोडण्याची धमकी दिली. मी कोंबडयाला सोडून आम्ही सर्व सैनिकांना मारून टाकूं असे भासविले. एक ही सैनिक जिवंत सोडणार नाहीं. हेच उत्तर घेऊन तो दूत येथून निघून गेला.

"शाबास! खरोखरच तू बुद्धिमान आहेस. अशीच बुद्धि राज्यतंत्राला पाहिजे. तुला मी येथेच ठेवून घेऊन माझा मुख्य मंत्री करतो." राजा उत्साहाने म्हणाला.

"असं कसं सरकार! प्रत्येकानं आपली पायरी ओळखून रहाव. माझ काम मला पुरे आहे." असे म्हणून कोष्टी निघून गेला.

कंजुस माणसाची तिर्थयात्रा

शेठ गोविंदनारायण एक नंबरचा कंजूस होता. तसे पाहिले तर त्याच्यापाशी अफाट पैसा अडका व घरदार होते. परंतु त्याला एक पैसाही स्वतःचा तिर्थकरीता खर्च करणे आवडत नव्हते. एकही पैसा खर्च न होता त्याना तिर्थयात्रा करावयाची होती. त्यासाठी त्याने एक युक्ति केली. त्याने स्वतः मुका व बहिरा आहोत हे एका कार्डबोर्डवर लिहिले व तो गळयात अडकवला व एका पायाने लंगडत तो तिर्थयात्रेस निघाला.

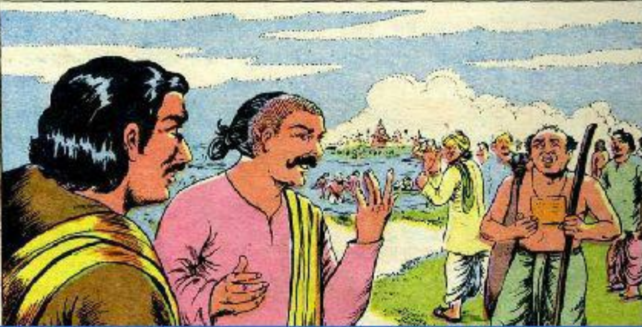
भीक मागत मागत तो एका तिर्थक्षेत्री जाऊन पोहोचला. आणि तेथे भीक मागू लागला. तितक्यात त्याच्याच गावचे दोघेजण एक राधेश्याम व कृष्णशर्मा तेथून जात होते.

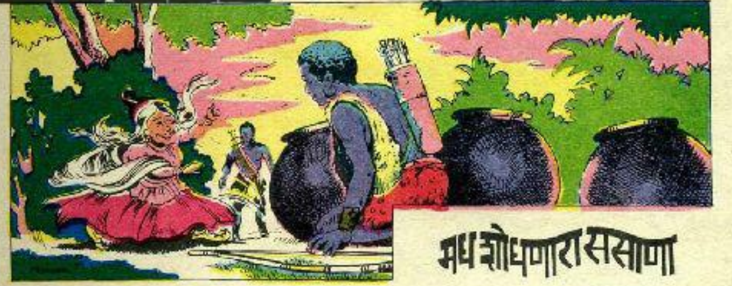
गोविंदनारायणला अशा अवस्थेत पाहून राधेश्याम कृष्णशर्माला म्हणाला–"अरेरे ह्या बिचाऱ्या गोविंदनारायणला समजले सुद्धा नसेल की, आपला गाव पुराच्या पाण्यात बुडाला आहे. आणि ह्याला जर सांगायचे झाले तर बिचारा बहिरा झाल्यामुळे ऐकूही शकणार नाही."

ते ऐकताच गोविंदनारायण आश्चर्यचकित झाला. आणि तो एकदम विसरून गेला की. आपण बहिऱ्या व मुक्याचे सोंग घेतले आहे. आणि झटक्यात बोलला–"काय म्हणालात? आपला गाव पाण्यात बुडाला आहे. म्हणजे माझे घर दार सर्व गेले?"

गोविंदनारायणला अपंग समजून भीक देणारे लोक म्हणाले–"अरे दुष्टा, तू लोकांना धोका देत होतास काय? असे म्हणत त्यानी त्याला खूप मारले.

गोविंदनारायणला सर्वजण मारत असलेले पाहून राधेश्याम जोरजोरात हसू लागला आणि दूर निघून गेला. आता गोविंदनारायणला स्पष्ट समजले की, आपल्याला चांगला धडा मिळावा म्हणून राधेश्यामने हे मुद्दामच केले आहे. अशा तऱ्हेने त्याची तिर्थयात्रा संपली.

मध शोधणारा ससाणा

आफ्रिकेतील डोंगराळ प्रदेशात दोन भाऊ रहात होते. ते दोघेही जंगलात हिंडून शिकार करून आपापल्या कुटुंबाचा उदर-निर्वाह करीत.

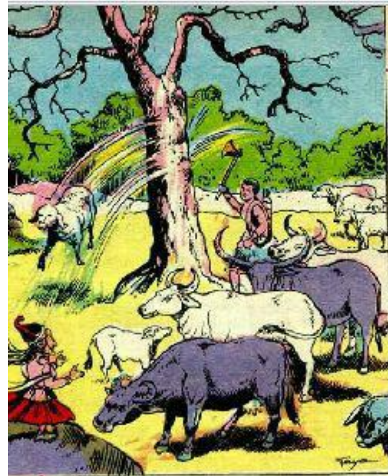
एके दिवशीं ते दोघेही धनुष्य बाण खांद्या-वर टाकून जंगलात शिकारीला निघाले. जंगलांत थोड्या दूरपर्यंत पायरस्ता होता. परंतु त्या घनदाट जंगलात खूप आत जावयाचे झाले तर पायवाट सुद्धा नव्हती. तेव्हां ते झाडेझुडपे बाजूस सारीत आत काही शिकार मिळते कां पहाण्यासाठी निघाले.

थोडे आत चालून गेले तोच त्यांना काही मातीचे घडे पालथे ठेवलेले दिसले. ते पहाताच धाकटा भाऊ मोठ्या भावाला म्हणाला–"दादा, हे रे काय आहे? ह्या अशा निर्जन जागी हे घडे कसे?"

"अरे बाबा, त्याला हात लावू नकोस. त्यामधे कोणी तरी मंत्रतंत्र किंवा जादूटोणा वगैरे केला असेल. काय जाणो आपण फुकटचे संकटात पडू. मोठा धाकट्याला समजावत म्हणाला. परंतु धाकट्याला फार उत्सुकता लागली. तसा तो धाडसी पण होता. त्याला वाटले–"ह्या घड्याच्या आत नक्की काय आहे ते पहावे."

ह्यानंतर तो एक एक घडा उचलून निट पारखून उलट ठेऊ लागला. ते पाहून मोठा भाऊ घाबरून मागें सरकला. धाकट्याने अशा प्रकारे अनेक घडे उलटे करून ठेवले परंतु सारे रिकामे होते. शेवटचा घडा उलटा केला तेव्हां मात्र एक बुटकी म्हातारी झटक्यात बाहेर पडली.

त्या म्हातारीने आपल्याला मुक्त कर-णाऱ्या लहान मुलाकडे दुर्लक्ष करून आप-ल्यापासून घाबरून दूर असलेल्या मोठ्याकडे तिरस्काराने पहात म्हटले–"अरे तू काय भागूबाईसारखा मारक्या म्हशीसारखा टक

लावून पहातो आहेस? अरे मी तर तुला काही करणार नाही तू माझ्याबरोबर चल.

परंतु मोठा भाऊ निश्चल उभा राहीला. "अरे दुष्टा, मूर्खा अशा शिव्या गाळ करीत तीने लहान भाऊ उभा होता तिकडे वळून पाहिले व त्याला म्हटले आता तू तरी माझ्याबरोबर चल. तो धैर्याने तिच्याबरोबर चालू लागला. दोघेही जरा दूरवर चालत गेले. तेथे एके ठिकाणी म्हातारी थांबली व लहान भावाच्या हातात एक कुऱ्हाड देते म्हणाली–"तू माझ्यासाठी हे झाड तोड."

छोट्या भावाने तिचे म्हणणे मान्य केले व त्या झाडावर कुऱ्हाडीने एक घाव मारला त्याबरोबर एक गाय चटकन् बाहेर पडली. अशा प्रकारे छोट्याच्या प्रत्येक घावा गणिक गाय, शेळी, बकरी ससा असे प्राणी एका पाठोपाठ बाहेर पडले. त्याच्या सभोवताली जनावरांचा कळपच झाला.

"ऐक, हे सारे प्राणी तुझे आहेत. तू ह्या सर्वांना हांकून घरी घेऊन जा. मी आता येथेच रहाते." म्हातारी म्हणाली.

धाकट्याने म्हातारीचे अत्यंत आभार मानले व तो ते सारे प्राणी हांकीत मोठा भाऊ जेथे उभा होता तेथे घेऊन आला व त्याला म्हणाला–"अरे दादा, हे बघ त्या म्हातारीने मला काय काय दिले? तुला तिने बोलावले तर तू काही तिच्याबरोबर गेला नाहीस." असे म्हणून त्या म्हातारी बरोबर गेल्यानंतर आपण काय काय केले ते सारे वर्णन करून सांगितले. नंतर दोघे मिळून ती जनावरे हांकीत घराकडे निघाले.

उन्हाळ्याचे दिवस होते. त्यामुळे त्यांना खूप तहान लागली होती. त्यांची जनावरे सुद्धा तहानेने तडफडू लागली.

थोडे पुढे गेले नाहीत तोच छोटा भाऊ जोरात ओरडला–"अरे दादा, ते बघ तेथे झळीत पाणी आहे." त्याच्या पायवाटेमधे एका बाजूला एका दरीत उतरणारी जागा होती. तेथून पाण्याच्या एक झरा खळखळत वहात होता. परंतु त्या पाण्यापर्यंत पोहचावयाचे झाले तर उतरण्यासारखी वाट नव्हती. तो डोंगराचा सरळ सुळका होता–"छोट्या मी ह्या दोरीच्या सहाय्याने खाली उतरतो व पाणी पिऊन वर येतो!" मोठा भाऊ धाकट्या भावाला म्हणाला.

छोट्याने मोठ्या भावाच्या सांगण्याप्रमाणे केले. मोठा भाऊ दोरीने दरीत उतरला व पाणी पिऊन स्वतःची तहान भागवून ऐटीत वर चढून आला.

"दादा, आता तू मला उतरव ना! मी पण पाणी पिऊन वर येतो." छोटा म्हणाला.

मोठ्या भावाने धाकट्या भावाला दोरीने उतरवले. परंतु त्यानंतर ती खूप जनावरे पाहून त्याची बुद्धी फिरली त्याच्या मनात दुष्ट विचार आला व त्याने दोरी सरळ खाली सोडून दिली, त्याचे सारे प्राणी घेऊन एकटाच घरी आला व म्हणाला–"बाबा, हे बघा, एका म्हाताऱ्या बाईने मला हे सारे प्राणी दिले.

"ओहो, वा छान! अरे पण छोटा कुठे आहे?" वडिलांनी काळजी युक्त स्वरात विचारले.

"काय म्हणता? तो अजून घरी आला नाही. तो फार दूर चालू शकला नाही. म्हणून तो तर दुपारीच घरी जाण्यास निघाला होता. त्यानंतर मी काही त्याला पाहिले नाही." मोठ्या भावाने आंव आणीत सांगितले.

त्या दिवशी रात्र उलटली तरी छोटा घरी परत आला नाही. आई वडिलांनी विचार केला की बहुदा तो शिकार मिळविण्यासाठी खूप दूर निघून गेला असेल नंतर येईल असा विचार करून ते निश्चित बसले.

दुसऱ्या दिवशी गावातल्या बायका पाणी भरण्यासाठी नदिवर गेल्या. तेव्हां त्यानां ससाण्याचा कूकू आवाज ऐकू आला. त्या गावातली एक पद्धत होती की, जर कां ससाणा ओरडू लागला तर तो ससाणा बरोबर मधाचे पोळे दाखवे.

त्यामुळे त्या बायका धावत पळत आपल्या घरी आल्या व सांगु लागल्या